

37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia
Állam- és Jogtudományi Szekció

Budapest, 2025. március 24–26.

Rendező intézmény:
Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar

Állam- és Jog-
tudományi Szekció

Hitelezővédelem a Codex Cambio–Mercantilisben

Kézirat lezárásának dátuma:

2024. november 06.

Tartalomjegyzék

I. Bevezető gondolatok: a hitelezővédelem kezdete Magyarországon	1
II. Az operátumok	9
III. A Codex Cambio–Mercantilis szövege	13
IV. A Codex Cambio–Mercantilis „csődeljárása”	23
IV/I. Személyi és tárgyi hatály	24
IV/II. A csődület megidézése és megnyitása	26
IV/III. A fizetési moratórium.....	27
IV/IV. „A jószágok általengedése”	29
IV/V. A csődület főszabálya.....	30
IV/VI. A „barátságos megegyezés”	31
IV/VII. A csalárd fizetéseképtelenség	33
V. A csődjogi javaslat értékelése, konklúzió	36
VI. Felhasznált irodalom	38

I. Bevezető gondolatok: a hitelezővédelem kezdete Magyarországon

A 19. század első felének reformmozgalmait és az ún. reformkori rendi országgyűlések vitáit hosszas előkészítő munka előzte meg.¹ Jóllehet, az 1825 és 1848 közötti események széles körben ismertek, annál kevésbé kerülnek az érdeklődés kereszttüzébe azok a folyamatok, amelyek a társadalmi-gazdasági változtatásokat valójában előkészítették. A II. József halálát követően kibontakozott rendi aktivitás közepette a hazai közélet nagy alakjai közül többen is követelték, hogy az uralkodó negyed évszázad után újra hívja össze a diétát.² A hazai közvélemény bizonyos újítások kérdésében az előző uralkodó rendeleteihez hasonló megoldásokra jutott, ám ellenezte az uralkodó korlátlan hatalmát és követelték az ország törvényeihez és szokásaihoz való visszatérést.³ II. Lipót ügyes politikával lecsillapította a magyar – és tartományi – rendi elégedetlenséget, összehívta a diétát és ígéreteket tett a kompromisszumos együttműködés helyreállítására. Az országgyűlésen nem tárgyalta ügyekre bizottságokat rendelt ki, amelyek feladata volt felkészülni és törvényjavaslatokat előkészíteni a következő diéta számára. A törvényhozás előkészítésére rendelt kilenc országos bizottság (*systematica commissio*)⁴ nem tárgyalta diplomáciai, pénzügyi, illetve hadügyi kérdéseket, vagy olyan tárgyköröket, amelyek az uralkodó vagy a rendek érdekeivel ellentétesek voltak,⁵ viszont maradandót alkotott jó néhány olyan területen, amelyben a reformok a későbbiekben megkerülhetetlennek bizonyultak.⁶

¹ A reformkor korszakhatáraitól szóló vita rövid összefoglalóját lásd PAJKOSSY Gábor: A reformkor. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó. 191–235., 191. p.

² A nemesi mozgalomról bővebben lásd BENDA Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, 1978, Gondolat Kiadó.

³ ERDŐDY Gábor: A rendszeres országgyűlési bizottsági munkálatok hazai és nemzetközi kontextusa. In: HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok - Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023, Gondolat Kiadó. 11–28., 13. p.

⁴ Az 1791. évi LXVII. törvénycikk kilenc bizottságot rendelt ki, és a következő ügyeket jelölte ki számukra tárgyalásra: belügyek, adóügyek és a hadsereg ellátása, a jobbágyság kérdése, a kereskedelem, a vámok, és egyéb gazdasági kérdések, a pénz és a bányák kérdése, jogi reformok, oktatásügy és egyházügy, illetve a kilencedik bizottság hatáskörébe tartoztak azok a sérelmek és kívánalmak, amelyeket nem tartoztak felsorolt bizottsági tárgykörökbe. Lásd: HEIL Kristóf Mihály: A magyar felvilágosodás és liberalizmus kapcsolata, a magyar polgári átalakulás előfutárai. In: HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok - Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023, Gondolat Kiadó. 165–184., 168. p.

⁵ ERDŐDY: i. m. 11. p.

⁶ BARTA István: Széchenyi és a magyar polgári reformmozgalom kibontakozása. *Történelmi Szemle*, 1960/2–3. szám. 224–240., 228. p.

Ilyen elengedhetetlen reform volt többek között a bomló rendi társadalom hitelproblémájának évszázadok óta elhúzódó megoldása is, hiszen az súlyos gazdasági válságot okozott, amelynek később a politikai radikalizációban is jelentős szerepe volt.⁷ A hitel kérdése több szempontból is megnehezítette a magyar gazdasági fejlődést: Széchenyi még 1830-ban is úgy látta, hogy a magyar földesurak elszegényedésének oka az volt, hogy tőke hiányában nem tudták gazdaságukat megfelelően fejleszteni, akinek pedig az országban volt felgyűlt tőkéje, nem tudta azt – a törvények hiányosságai miatt – kamatoztatni.⁸ Mivel a hitelprobléma a fent említett bizottsági munkálatok tevékenysége során is előkerült, a jogügyi bizottság a kereskedelmi bizottság kisegítő munkájával,⁹ külső szakértők – például a korban kiemelkedő ismeretekkel rendelkező fiúmei ügyvéd, Paravits Mátyás – részvételével 1795-re kidolgozott egy, a jogügyi operátumban megtalálható kereskedelmi kódex-tervezetet,¹⁰ amely megkísérelte rendezni ezeket a viszonyokat.

Dolgozatomban megvizsgálom, hogy e javaslat, a *Codex Cambio–Mercantilis* (a továbbiakban rövidítve: Kódex) dogmatikailag mennyiben lehetett volna – hiszen mire elfogadhatták volna, az idő eljárt felette, ezért átdolgozták¹¹ – hatékony mindazon hitelezővédelmi problémák ellensúlyozására, amelyek a korszakban akadályozták azt, hogy a mezőgazdasági szereplők a szükséges fejlesztésekhez elégséges tőkéhez jussanak, a tőkések pedig megfelelő befektetési lehetőségekhez. Ennek érdekében elsőként felvázolom a korszakban uralkodó és a hitelezővédelmet befolyásoló gazdasági és társadalmi körülményeket, illetve a törvénytervezeteket összeállító *deputatio*-rendszer működését és eredményeit, majd a Kódex 1802-es nyomtatott szövegét,¹² és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található kéziratot¹³ vizsgálva teszek kísérletet a Kódexben fellelhető bizonyos hitelezővédelmi mechanizmusok vizsgálatára, illetve arra, hogy a Kódexben fellelhető intézményeket dogmatikai szempontból értékeljem. A dolgozat részeként (III.

⁷ VARGA János: A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt. *Történelmi Szemle*, 1958/1–2. szám. 21–54., 52. p.

⁸ SZÉCHENYI István: *Hitel*. Pest, 1830, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató-Intézete. 41–44. p.

⁹ KÉPES György: „A Codex Cambio–Mercantilis 1795. évi tervezete. Korai kísérlet a magyar kereskedelmi jog kodifikálására”. In: HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok - Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023, Gondolat Kiadó. 81–105., 94. p.

¹⁰ KÉPES (2023): i. m. 81. p.

¹¹ KÉPES (2023): i. m. 105. p.

¹² *Codex Cambio Mercantilis pro Regno Hungariae Partibusque Eidem Adnexis in Tres Partes Divisus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67. 1791. ordinatam elaboratus*. Pozsony, 1802, Franciscus Josephus Patzko nyomdája.

¹³ MNL OL N 105 Fasc. XVII No. 129.

Fejezet) közlöm a törvényszöveg csődjogra vonatkozó fejezetének saját fordítását is. Ugyan hitelezővédelmi szempontból a kereskedelmi jog szabályainak igen széles köre vizsgálható,¹⁴ területi korlátok miatt kutatásomat arra a jogintézményre szűkítettem, amelyet a hétköznapi nyelv legjellegzetesebben a hitelezők védelméhez társít: a (mint azt látni fogjuk, nem mai értelemben vett) *csődeljárás szabályaira*. A terjedelem korlátai miatt, jóllehet, a Kódexben két cikkely foglalkozott a csődeljárással, a csőd szabályairól szóló 6. cikkely és a hitelezők védelme érdekében szükséges megelőző intézkedések megtételéről szóló 7. cikkely,¹⁵ jelen írásomban csak az előbbi elemzésére keríték sort. Munkámtól azt remélem, hogy elsajátíthatók és bemutathatók egy olyan kritikus szemléletet ezen tárgykörök szabályozásával kapcsolatban, amely segítségével még a jelenleginél is felelősebben és behatóbban érvényesíthető a hitelezők védelméhez fűződő közérdek. Az ilyen vizsgálatok továbbá igencsak aktuálisak. Tekintettel arra, hogy 2024. szeptember 19-én meghozták az új fizetésképtelenségi eljárásról szóló törvény megalkotásához szükséges intézkedéseket,¹⁶ úgy gondolom, a téma behatóbb megértésére irányuló minden erőfeszítés napjainkban különösen előrébb mozdíthatja a hazai jogtudományt. Egyúttal nyilatkozom arról, hogy a dolgozat elkészítése során mesterséges intelligenciát nem használtam.

A kereskedelmi jog korai történetével foglalkozó hazai szakirodalomban számos olyan írást találhatunk, amelyek a Kódex történetével és hatásával fő tárgykörökként vagy érintőlegesen foglalkoznak: a teljesség igénye nélkül Képes György¹⁷, Vargha Gyula¹⁸, Nagyné Szegvári Katalin¹⁹, Sárközi Zoltán²⁰, Homoki-Nagy Mária²¹, Heil Kristóf Mihály²² és Balogh Elemér²³ munkái is kiindulópontot nyújthatnak a kutatáshoz, érdeklődéshez.

¹⁴ VÁNDOR Csaba: „A hitelezővédelem optimuma”. *Doktori Műhelytanulmányok*, 2015, 283–295. p. <https://dfk-online.sze.hu/images/egyedi/doktori/doktori%20m%C5%B1helytanulm%C3%A1nyok%202015/v%C3%A1ndor.pdf> (letöltés ideje: 2024. október 31.)

¹⁵ KÉPES (2023): i. m. 100. p.

¹⁶ Lásd: 1284/2024. (IX. 19.) Kormányhatározat.

¹⁷ KÉPES (2023): i. m. 81–105. p.

¹⁸ VARGHA Gyula: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története*. Budapest, 1896, Pesti Könyvnyomda Rt. 636 p.

¹⁹ NAGYNÉ Szegvári Katalin: *Jog és gazdaság. A gazdasági szervezetek jogának története*. Budapest, 1999, HVG-Orac Kiadó. 163 p.

²⁰ SÁRKÖZI Zoltán: A kereskedelmi jogalkotás kezdetei és a részvénytársasági törvény kialakulása Magyarországon. *Jogtudományi Közöny*, 1988/9. szám. 524–525. p.

²¹ HOMOKI-NAGY Mária: Az 1795. évi magánjogi tervezetek. In: *Jogtudományi Közöny*, 2006/5. szám. 197–198. p.

²² HEIL Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok: A kereskedelmi- és az adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben. In: MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó. 72–92. p.

²³ BALOGH Elemér: Császár Ferenc szerepe a magyar váltójog kifejlődésében. *Jogtörténeti Szemle*. 2011/2. szám, 1–9. p.

A 19. században bomlásnak induló rendiség Magyarországon számos olyan köztes formát hozott létre, amely nem illett a jogállás alapján kialakított rendi társadalomszerkezetbe. A hazánkban akkortájt élő kétszáz mágnáscsaládból sokan a feudális-rendi rendszer válságában csödközelbe került, a köznemesség pedig a növekvő népesség következményeként megjelenő telekaprózódás miatt rohamosan elszegényedésnek indult: a harchoz szükséges fegyverzetet a korban csupán a nemesség 7,9 %-a tudta fedezni.²⁴ A jobbágyok nem voltak érdekeltek a földek minőségének javításában, mert az úrbéri rendszer nem biztosított számukra tulajdonjogot, illetve rendelkezési jogot a földön (a földesúr tulajdonjogát még a reformellenzék is elismerte),²⁵ birtokaikon csupán használati joggal bírtak: az 1836:7. törvénycikk preambuluma még abban az évben is elvi élel jelenti ki, hogy „a Jobbágy által mivelt föld tulajdona az Uraságot illeti”, amelyikben biztosították a jobbágyok számára a telekhasználati jog szabad eladását.²⁶

Ugyan a tulajdonában álló földet a jobbágy jobban műveli, érdekelt fejlesztésében és igyekszik állapotát konzerválni,²⁷ a jobbágy jogosultságait a *fiscalitas*, az ősiség és az úrbéri viszonyok közepette egészen 1848-ig csak használati tulajdonnak tekinthetjük.²⁸ A háramlási jog szerint, ha a jobbágy örökös nélkül halt meg, a birtok az urát illette, viszont a jobbágy bizonyos körben elidegenítési és átöröklési joggal rendelkezett, a földesúr tulajdonjoga pedig elsősorban az ellenszolgáltatás élvezetére terjedt ki.²⁹ A rendi magánjogban a nemesek tulajdonát sem tekinthetjük valódi tulajdonjognak: a Hármaskönyv elvi élel mondta ki: „*omnis nobilitationis, et ex consequenti possessionariae collationis, qua nobiles decorantur [...] a comitate [...] translata est*”,³⁰ ebből következőleg pedig a tulajdonjog végső soron a királyt illette. Ez bizonyos körben sértette a forgalom biztonságát is: a birtokokat a nemesség csak királyi engedéllyel adhatta el, illetve csak királyi engedéllyel végrendelkezhettek róla,

²⁴ A magyar nemesi társadalom tagozódásáról összefoglalóan lásd BALLABÁS Dániel: A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16-20. század). In: TARSOLY István – KOVÁCS Eleonóra – PANDULA Attila – VITEK Gábor (szerk.): *Genealógia*. Budapest, 2013, Tarsoly Kiadó. 7–57. p.; BENDA Kálmán: A magyar köznemesség művelődési törekvései a XVIII. században. In: *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*. Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1981. 87–93. p.; PÁLMÁNY Béla: A magyar nemesség átrétegződése a kései feudalizmus századaiban. A magyar polgári átalakulás kérdései. In: IVÁN Zoltán Dénes (szerk.): *Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi kara, 1984. 36–61. p.; PÁLMÁNY Béla: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815). In: ÓDOR Imre – PÁLMÁNY Béla – TAKÁCS Péter (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom 9. Mágnások, birtokosok, címereslevelek*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1997. 37–96. p.

²⁵ DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: GERGELY (szerk.): i. m. 107. p.

²⁶ A telek tulajdon és használati jogáról tett javaslatokról lásd bővebben: FÓNAGY Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1931–32). *Agrártörténeti Szemle*. 1988/1–2. szám. 20–46. p.

²⁷ SZÉCHENYI: i. m. 92–93. p.

²⁸ HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó. 265. p.

²⁹ HORVÁTH: i. m. 268–269. p.

³⁰ Hk. I. rész 3. cím 6. §

enélkül a koronaügyész visszaperelhette a jogtalanul elidegenített birtokot, akkor is, ha az egyébként másik család jogos tulajdonába került.³¹ Az ősiség princípiumában az első szerzőtől törvényes öröklés, illetve bizonyos körben a végrendelkezés útján szerzett családi vagyon kötötté vált:³² az ilyen, ősi jószágot az eladónak elsőként fel kellett kínálnia az osztályos atyafiaknak, a nem osztályos rokonoknak, a szomszédoknak, illetve a határosoknak (a szomszédság a korszakban jogi jellegnek volt tekinthető, számos esetben öröklési, elővásárlási vagy foglalási jogot biztosított), ellenkező esetben pereskedés indulhatott az érintettek között, sokszor irigységből, valamilyen régen elfelejtett jogi tény alapján, vagy valamely sérelem megtorlásául.³³ A birtokok – amelyek az ország mezőgazdasági jellege miatt igen fontosak voltak – viszonylatában általánosságban megállapítható, hogy a régi, rendi magánjogban korlátozott volt az ingatlanszerzés, úgy, ahogy az ingatlan feletti rendelkezés is. Általánosságban elmondható, hogy míg a modern magánjog biztosítani, a rendi magánjog megkötni igyekszik az ingatlanforgalmat. Ingatlannak tekintette a rendi magánjog az ősi jószágnak minősülő pénzt is,³⁴ a vagyon általában állandónak bizonyult családon belül, a vagyonelemek között domináltak az öröklés útján szerzettek a szerzeményekhez képest.³⁵ Az ősi jószágok egyébként a rendi magánjogban rendelkezésre álló hitelezővédelmi mechanizmusokban is nehézségeket okoztak, hiszen, ahogy arra Zala megye a figyelmet felhívta, a *concursum* perben királyi engedély nélkül lefoglalni sem tudták őket.³⁶

Ugyanebben az időszakban a napóleoni háborúk konjunktúrájának hála a nagykereskedők, illetve a telkek szerinti differenciálódás eredményeként a parasztok közt megindulhatott a tökefelhalmozódás. A korabeli közlekedési fejlesztések ugyan valamelyest ellensúlyozták az elszórt településszerkezetben korábban csak szórványosan fellelhető településkapcsolatokat, azok elsősorban a nagyobb csomópontokat érintették,³⁷ így míg az ország bizonyos részein a járványok mellett az éhínség is végigsöpört, a birtokosok általában nem tudták élelmiszereiket értékesíteni, azokat az olcsó árak miatt inkább megtartották, így a jólétet mind nemesek, mind jobbágyok között sokszor a mértéktelen étel- és italfogyasztás jelentette és fejezte ki. Megjegyzem, hogy Széchenyi ugyanakkor úgy látta, hogy ezekben a

³¹ HORVÁTH: i. m. 266. p.

³² HOMOKI-NAGY Mária: *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*. Szeged, 2001, JATEPress. 54–56. p.

³³ HORVÁTH: i. m. 267. p.

³⁴ HOMOKI-NAGY: i. m. 43. p.

³⁵ HORVÁTH: i. m. 220. p.

³⁶ VÖLGYESI Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830-1832*. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2002. 151. p.

³⁷ CZÉRE Béla: *Magyarország közlekedése a 19. században*. Budapest, 1997, MÁV Rt. Vezérigazgatósága. 9. p.; KAPITÁNY Adrienn: Közlekedéssel kapcsolatos javaslatok az 1828–1830. évi országos bizottság kereskedelmi munkálatában. *Történelmi Szemle*, 2016/4. szám. 615–642. p.

folyamatokban közrejátszott a nemesség hozzáállása és neveltetése is, és ugyan az utak és folyók állapotát a kereskedelmet tekintve kulcsfontosságúnak látta, többször is kiemelte, hogy a siker nem feltétlenül ezeken a körülményeken, hanem a nemesek ügyességén múlik,³⁸ utalva ezzel a korabeli nemesség tehetetlen szellemére.

Nem kedvezett a kereskedelemnek a Habsburg udvar gazdaságpolitikája sem, különös tekintettel a vámok kiszámíthatatlanságára.³⁹ Magyarország a korszakban gazdaságpolitikai szempontból nem volt önálló, a gazdaságpolitikát kialakító koncepció pedig alapvetően az örökös tartományok fejlettségén alapult,⁴⁰ ugyan a kameralista elgondolás biztos piacot biztosított a magyar élelmiszereknek, és egyesítette az érdekeket a bányászatban és a kohászatban, az ipar fölényesebb árpozíciója elszívta Magyarországról a tőkét. Mind a gyárkiváltságok, mind pedig az áruspecifikus kettős vámrendszer akadályozták a hazai kereskedelem és ipar fejlődését, utóbbi azonban nem vált a korszakban számottevővé, egészen addig, ameddig a kereskedelmi operátum kidolgozása során Skerlecz Miklós iparfejlesztési programja mentén újjá nem rendezték a viszonyokat.⁴¹

A tőke hiánya akadályozta a mezőgazdaság fejlesztését, hiszen a gazdálkodók a bevételeikből nem tudták egyszerre finanszírozni azt az életszínvonalat, amellyel elégedettek lehettek volna, és azt, hogy megfelelő beruházásokkal növeljék a saját termelékenységüket, noha ezáltal megsokszorozhatták volna saját jövedelmüket.⁴² Ezzel párhuzamosan az uraságok szerettek volna bekapcsolódni a hazai árutermelésbe, de tőkeigényüket az allodializációval sem tudták kielégíteni, amellyel viszont a társadalmi feszültségeket tovább mélyítették. A háborús konjunktúrában meggazdagodott földművesek és nagykereskedők hitelügyletek lebonyolításába kezdtek, közülük többen is, úgy, mint a pesti Malvieux Keresztély, Ullmann Mór, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítója és első igazgatója vagy éppen a Krassó megyei Wodianer Sámuel a korszak végére igen jelentős vagyont halmoztak fel a hazai tőkepiac segítségével. A kereskedők viszont saját maguk általában nemesség szerzésére törekedtek, ebben látták a biztos utat a társadalmi felemelkedés felé.⁴³

³⁸ SZÉCHENYI: i. m. 22. p., 50–51. p., 111–113. p.

³⁹ SZÉCHENYI: i. m. 138. p.

⁴⁰ ECKHART Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815*. Budapest, 1958, Akadémiai Kiadó. 32. p.

⁴¹ HEIL Kristóf Mihály: Milyen utakon járunk? Törvényjavaslatok úthálózatfejlesztésre a 19. század első felében. *Jog.történet*, 2023. február 13. <https://mtajogtortenet.elte.hu/dstore/document/7160/Heil-Kristof-uthalozat.pdf> (letöltés ideje: 2024. október 25.). Lásd még: HEIL (2020): i. m.

⁴² SZÉCHENYI: i. m. 89–90. p.

⁴³ HORVÁTH: i. m. 375. p.

Ennek ellenére hiába volt a társadalom széles körének érdeke a fejlesztés, hitelhez nehezen juthatott. A biztosítékadás a rendi magánjog akadályaiba ütközött: az 1855. évi telekkönyvi rendtartás megalkotásáig a jogrendszer nem állt készen arra, hogy megfelelő nyilvántartást biztosítson a jelzálog-jogosultságok bejegyzéséhez,⁴⁴ így azonban csak kézizálogjog létesítésére volt lehetőség. E jogintézménynek azonban elvitathatatlan hátránya volt az, hogy kivonta a gazdasági életből a zálogtárgyat (földkönyv híján a mai értelemben vett ingatlanokat is birtokba kellett adni). Ez visszafogta a korabeli hitelezést, arra viszont alkalmassá tette a jogintézményt, hogy burkolt adásvételként szolgáljon, ahogyan az gyakorlat is volt a korszakban.⁴⁵ Az ősiség intézménye azt a kockázatot is a hitelezőkre telepítette, hogy ha a rendi értelemben jogszerű szerzési láncolat esetleges megtörésére fény derül, a *fiscus* vissza is perelhette tőlük a zálogtárgyat, illetve a Hármaskönyv szabályainak megfelelően a nemzettség részére bármikor biztosítaniuk kellett az ősi jószág visszaváltását:⁴⁶ „*Quoniam jura impignorantia redemptibilia sunt, quae post redemptionem in pecunias convertentur.*”

A többszörös elzálogosítás a korszakban külön problémákat okozott. A magánpecséttel és aláírással történő elzálogosítás korszakában az adósnak lehetősége volt arra, hogy jószágait több hitelezőnek is lekössék. Egy korábbi *systematica commissio* már 1655-ben (LII. törvénycikk) a telekkönyvet ajánlotta megoldásul, ám a nemesek úgy sejtették, meg kívánják őket adóztatni, ezért elvetették a javaslatot.⁴⁷ Ingatlan-nyilvántartás híján a tartozásokat nem vezették,⁴⁸ a betáblázás (*intabulatio*) lehetősége is csak 1723-ban nyílt meg a hitelezők előtt. Az 1723. évi 107. törvénycikk rendelkezései csak csődbeli elsőbbséget jelentettek, az elsőbbségi kielégítés joga mellett az intabulált követelés nem keletkeztetett zálogjogot,⁴⁹ így nem volt képes a hitelezők kellő védelmét biztosítani. A betáblázási könyvek mai terminológiánk szerint a telekkönyvek teherlapját tartalmazták, a birtoklási lapot és a tulajdonlapot a telekkönyvben vezették, amely a török kiűzése után honosodott meg Budán és egyes szabad királyi városokban, 1737-ben pedig elrendelték, hogy minden szabad királyi város vezessen telekkönyvet.⁵⁰ Érdeemes továbbá megjegyezni, hogy a Hármaskönyv bevezetett egy, az adósokkal szemben méltányos rendelkezést is. Tekintettel arra, hogy a korszakban az elzálogosított vagyontárgy birtokát mindenképpen át kellett ruházni, az adós

⁴⁴ HORVÁTH: i. m. 296. p.

⁴⁵ HOMOKI-NAGY Mária: A magyar szerződési jog fejlődése a késő rendiség korában. *Jogtörténeti Szemle*, 2015/1. szám. 44–50., 44. p.

⁴⁶ Hk. I. rész 102. cím

⁴⁷ HORVÁTH: i. m. 226. p.

⁴⁸ HOMOKI-NAGY (2001): i. m. 100. p.

⁴⁹ HORVÁTH: i. m. 226. p.

⁵⁰ Uo.

megkapta azt a kedvezményt, hogy a zálogtárgy jövedelmét be kellett számítani a tőkébe, csökkentve azokkal a birtoklásból eredő költségekkel, amelyek a tulajdonosnál is felmerültek volna: „*si omnes fructus (demptis expensis, quas etiam versus dominus pro conversatione ipsorum bonorum facere deberet) in capitale summam computaret (...) tenere non damnabile*”.⁵¹

A korszakban a nemfizető adóssal szemben lefolytatott végrehajtási eljárás az adósságok megállapításának nehézsége miatt átlagosan mintegy hat évig húzódott el:⁵² a bizonyítási nehézségek, a jellemzően titkos, írásbeli per sajátosságai és a rendi magánjog egyéb, bonyolult anyagi és eljárásjogi rendelkezései nem biztosították a hitelezők elégséges védelmét abban a tekintetben, hogy ésszerű időn belül mindenképpen visszakapják tőkéjüket. Ha a hitelezők bármennyi esélyt láttak arra, hogy nem juthatnak tőkéjükhöz, például úgy látták, hogy az adós többet költött, mint szerintük tehetné, biztosítékok híján felmondták a szerződéseket, ezzel pedig nagyon nehéz helyzetbe hozták az adósokat, akiknek már az ősi jószágokkal öröklött adósságok is nem ritkán nehéz terhet jelentettek.⁵³ 1840-ig nem beszélhetünk modern hitelszerkezetéről.⁵⁴ Ugyan a főpapok, a káptalan, alapítványok és más mágánások bonyolítottak hitelügyleteket, és korlátozottan Bécsből is áramlott külföldi tőke az országba,⁵⁵ alig tudtak kamathoz jutni, hiszen a nemesi baráti kölcsönben felállított uzoratilalom 6%-ban korlátozta a kamatot, így viszont birtokszerzésre, vagy beruházási hitelként, illetve üzemi hitelként folyósított tőkét nehezen lehetett találni a korszakban, egészen az említett hitelező-nagykereskedők megjelenéséig. Érdeemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a nemesi baráti kölcsön kamatkorlátaikat gyakran úgy játszották ki, hogy a betáblázott követelésnél kevesebbet bocsátottak az adós rendelkezésére.⁵⁶ A mai értelemben vett banki tevékenység csak a reformkor végén jelenik meg: 1840-ben megalakul a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, illetve 1842-ben a profitorientált Magyar Kereskedelmi Bank is megalapításra kerül, ezeken kívül pedig 1848-ig harminchárom, nem feltétlenül profitorientált

⁵¹ Hk. I. rész 82. cím 2. §

⁵² A *liquidi debiti* perrel kapcsolatos problémákról lásd: PÉTERVÁRI Máté: Az első magyar csödtörvény országgyűlési vitája és a szabályozást meghatározó alapelvek. *Glossa Iuridica*, 2022/4. szám. 245–269., 249. p.; VERES Miklós: *A tárnoki hatóság és a tárnoki szék 1526-1849*. Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó. 73. p.; VARGA Endre: *A királyi Curia 1780-1850*. Budapest, 1974, Akadémiai Kiadó. 185. p.

⁵³ SZÉCHENYI: i. m. 45–46. p., 92. p.

⁵⁴ FÓNAGY Zoltán: A bomló feudalizmus gazdasága. In: GERGELY (szerk.): i. m. 34. p.

⁵⁵ Ugyan későbbi korból, de a tendenciák ismertetéséért lásd például: VARGA János: i. m. 27. p.

⁵⁶ VARGA János: i. m. 35. p. A kamattilalom áthágását a korszakban azzal büntették, hogy a hitelező a tőkéjét is elvesztette, az adós visszakapta a sükségtelenül fizetett kamatokat, az összeg egyharmad részét pedig a feljelentőnek adták. Békés vármegyében 1830-32-ben ezzel kapcsolatban születik egy olyan javaslat, hogy helyett érdemes lenne a bevételeket egy felállítandó alap részére átengedni. Lásd: VÖLGYESI Orsolya: i. m. 140. p.

takarékpénztár is megjelent a piacon, amelyek elsősorban (az akkor már lebonyolítható) jelzáloghitelezésből, illetve államkötvények adásvételéből termeltek bevételt.

II. Az operátumok

A 18. században a mezőgazdaság teljesítménye az ország történetében tartósan tekinthető béke és a technológia fejlődése miatt – átmeneti – növekvő jólétet eredményezett. A lakosság feleslege olyan rohamosan emelkedő kereslethez vezetett, hogy arra a korszak tőkegyenge kínálata nem tudott megfelelően reagálni.⁵⁷ Széchenyi Ferenc, még mielőtt Széchenyi István Mária Terézia korabeli viszonyokról számolt volna be, kifejezésre juttatta, hogy a kor szellemét általában az elégedetlenség szötte át, ennek pedig erőteljes gazdasági okai is voltak.⁵⁸ Ezek előkészítették a későbbi reformokat: az elszegényedett nemesség értelmiségi pályáján könnyebben lemondott rendi kiváltságairól, ez pedig az alapja lehetett annak, Hajnóczy már 1790-ben, az alsótábla pedig 1834-ben az örökváltságért küzdjön,⁵⁹ jóllehet, a jobbágytelken élő bockoros nemesség megadóztatása erőteljes feszültségeket szított, hiszen ezen nemesek helyzete a jobbágyokénál is kedvezőtlenebb lett: minden szolgáltatást teljesíteniük kellett, de a nem védte őket azok a kötelezettségek, amelyek a földesurat a jobbágyaival szemben bizonyos fokú védelemre kötelezték.⁶⁰

Ugyanekkor korábban is történtek lépések a hitelhelyzet rendezésére: ahogy fentebb említésre került, megállapították az uzsora tilalmát a nemesi baráti kölcsönre, 1723-tól biztosították a betáblázás lehetőségét, 1792-től pedig megállapították Magyarországra az osztrák váltótörvényszékek illetékességét.⁶¹ A probléma a II. József halálát követő időszakban sem veszített jelentőségéből, akkor, amikor ideális volt az időpont a gazdasági és társadalmi reformok előkészítésére.⁶² Jóllehet, az uralkodó hatályon kívül helyezte saját rendeletei legnagyobb részét, azok továbbra is érezhető hatást gyakoroltak a hazai közgondolkodásra, és fogékonnyá tették a konzervatív reformokra a hazai nemességet.

⁵⁷ FÓNAGY: i. m. 37. p.

⁵⁸ MÁLYUSZ Elemér: „A reformkor nemzedéke”. *Századok*, 1923/1–6. szám. 17–75., 32. p.

⁵⁹ BALOGH Artúr: *A jobbágyfelszabadítás egyik lelkes harcosa a reformkorban*. Kolozsvár, 1945, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 5. p.

⁶⁰ MÁLYUSZ: i. m. 50. p.

⁶¹ KÉPES György: A magyar kereskedelmi jogi kodifikáció előtörténete 1792-ig. In: MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, 2021, Gondolat Kiadó. 159–166., 165. p.

⁶² MÁLYUSZ: i. m. 19. p.

Ugyan ebben az időszakban kivételesen kedvező volt a helyzet a reformok előkészítésére, kompromisszumra volt szükség a törvényalkotásban, hiszen legtöbbször a nemesi prerogatívák biztosítására és megerősítésére kívánták felhasználni a helyzetet, a valódi reformerek pedig, úgy, mint például Hajnóczy és köre, kisebbségben voltak.⁶³ A hazai liberális nemesség azonban azt is látta, hogy ez kiváló lehetőség számukra arra, hogy párttá szerveződjenek, ehhez pedig felhasználták a megyékben is meginduló bizottsági életet, amely elsősorban a követutasítások kialakításával foglalkozott.⁶⁴ A megyék közelről érzékelték a hitelhiányt és a paraszti osztályharc fokozódását, így a szellemiségük is sokkal haladóbb volt, ez pedig a követutasításokon keresztül a kereskedelmi jogalkotásra is rányomta bélyegét, hiszen az ország alárendelt helyzetéből fakadóan a legnagyobb figyelem a kereskedelmi bizottság munkálatait, hozzá kapcsolódóan pedig részben a *Codex Cambio–Mercantilis* megalkotását kísérte.⁶⁵ A vármegyékben uralkodóvá váló polgári-liberális közvéleményt egyébként jórészt gazdasági érdekek vezérelték: felismerték, hogy megélhetésüket már csak akkor tudják biztosítani, ha megindítják a kortárs rendi viszonyok lebontását.⁶⁶

Az 1790–91-es diéta előtt is sor került már előkészítő bizottságok megalakítására: a munkamódszer a magyar közélet számára nem volt újdonság, a 17. század elején is rendszeresen éltek vele, hisz úgy tartották, hogy bizonyos kérdések megfelelően irányíthatóak és ha szükséges, elodázhatóak bizottságalkotással.⁶⁷ A rendszeres bizottsági munkálatok ennek ellenére a korábbi előkészítő bizottságokhoz képest kivételesen számítottak: a komplett korabeli közérdeklődést lekötötték,⁶⁸ Mályusz Elemér véleménye szerint pedig Széchenyi István programja és a reformkor nagy programjai valójában jórészt azokon az elveken nyugodtak, amelyek a rendszeres bizottsági munkálatok keretében kerültek kidolgozásra,⁶⁹ ugyanakkor Hajdu Lajos jó néhány ponton vitatja a munkálatok hatékonyságát.⁷⁰

⁶³ GERGELY András: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 1974/6. szám, 37–41., 37. p.

⁶⁴ GERGELY: i. m. 39. p.

⁶⁵ GERGELY: i. m. 39–40. p.

⁶⁶ GERGELY: i. m. 40–41. p.

⁶⁷ DOBSZAY Tamás: „A bizottsági munkálatok politikai és törvényalkotási hatásai”. In: HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok - Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2023, 29–44. p.

⁶⁸ MÁLYUSZ: i. m. 35. p.

⁶⁹ MÁLYUSZ: i. m. 38. p.; Az 1790-es évek magyar felvilágosodása és az 1830–1840-es évek liberalizmusa közötti kapcsolatról újabban lásd HEIL (2023): i. m.

⁷⁰ HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 75–111. p.

A bizottsági munkálatok között a kereskedelmi és váltójogi törvény kidolgozása a jogügyi bizottság feladatai közé tartozott (a kereskedelmi bizottság vámügyi, kereskedelem-, ipar- és infrastruktúrafejlesztési feladatokkal foglalkozott), a munkálatok feltehetően az uralkodó kérésére történtek.⁷¹ Korábban is mutattak már jelek arra, hogy a bécsi udvarban fontos kérdésnek látták a kereskedelmi jogi helyzet rendezését. 1779-ben Mária Terézia utasítására a Kúria nekilátott egy olyan törvénytervezet elkészítésének, amely zsinórmértékként (*cynosura*) lehetett használatos a hazai kereskedők számára.⁷² Ez a – 1781-re elkészült – javaslat⁷³ annak a törvényjavaslatnak a szövegével együtt megtalálható a bizottság levéltári anyagai között, amelyet 1787-re dolgoztak ki,⁷⁴ II. József utasítására, hiszen II. Lipót a bizottságok rendelkezésére bocsátotta őket annak érdekében, hogy vizsgálatukkal segítse munkájukat.⁷⁵

Az említett javaslatok kidolgozása során a minél szélesebb körű jogharmonizáció érdekében számos jogszabályt a Kúria rendelkezésére bocsátottak:⁷⁶ úgy, mint az 1722. évi Váltópátenst⁷⁷ (*Wechselpatent*) és az 1763. évi megújított változatát⁷⁸, az 1758. évi kereskedelmi és csödréndtartást⁷⁹ (*Neuverfasste Handlungs- und Fallitenordnung*), illetve néhány további egyéb utasítást, rendeletet⁸⁰. Ezen jogszabályok és tervezetek hatásait, és a bizottsághoz érkezett szakértői véleményeket jelen dolgozatban terjedelmi korlátok miatt nem dolgozom fel.

Az 1781. évi törvénytervezet még eljárásjogi rendelkezéseket is tartalmazott, amelyek kidolgozásához a Kúria rendelkezésére állt Mária Terézia 1758. évi rendelete.⁸¹ Ezzel szemben az 1787. évi törvénytervezetben már nem találunk eljárásjogi rendelkezéseket. Ezt Képes György azzal indokolja,⁸² hogy vélhetően az általános eljárásjogi szabályokként megalkotott *Novus Ordo Judiciarius* használatát várták el az anyagi jogi rendelkezések kikényszerítése közben. A jogügyi bizottság rendelkezésére bocsátott korábbi projektek

⁷¹ KÉPES (2023): i. m. 86–87. p.

⁷² *Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67: 1790/1 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1827. exmissae, circa Objecta ad Deputationem Juridicam relata. Editio Secunda.* Pozsony, 1831. Landerer Lajos, V. iromány (Codex Cambio Mercantil), 3. p.

⁷³ MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 104 F.

⁷⁴ MNL OL N 105 Fasc. XV. No. 92 F.

⁷⁵ KÉPES (2023): i. m. 82. p.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 108.

⁷⁸ MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 111.

⁷⁹ MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 110.

⁸⁰ MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 112–117.

⁸¹ MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 109.

⁸² KÉPES (2023): i. m. 84. p.

feldolgozásában az együttműködő kereskedelmi bizottság is részt vett. Ugyan a bizottság feladata elsősorban az ágazati törvények kidolgozása volt, és nem vettek részt közvetlenül a kódextervezet kidolgozásában,⁸³ a kereskedelmi és váltótörvénykönyv tervezetének összeállításában a két bizottság együttműködése figyelhető meg, többek között az 1781. évi és 1787. évi törvénytervezet értékelésével kapcsolatosan: amikor több osztrák jogszabály mellett a projektumokat is fel kívánták használni, a kódextervezeteket a kereskedelmi bizottsággal közösen vizsgálták felül.⁸⁴ Abban az időszakban, amikor a bizottságok ülései szüneteltek, levélváltásokon keresztül közltek egymással kérdéseiket és vitatták meg álláspontjaikat. 1791 és 1792 között számos szakértői javaslat érkezett így be a jogügyi bizottsághoz, közöttük Paravits Mátyás részletes szakvéleménye az 1787. évi projektummal kapcsolatban.⁸⁵

A kereskedelmi és váltótörvénykönyv tervezetéből, egy hozzá kapcsolódó rendtartásból, egy elkülönült hatályba léptető jogszabályból, illetve egy hajóbalesetekkel kapcsolatos jogszabályból álló tervezet végül a politikai környezet bonyolultsága miatt az irattárba került.⁸⁶ Ennek elsődleges okát a későbbi irodalomban azzal magyarázzák,⁸⁷ hogy a kereskedelmi tervezetek nem vették figyelembe Magyarország helyét a Habsburg birodalom gazdaságpolitikájában, a kereskedelmi és váltótörvénykönyv tervezete pedig nagyon szoros összefüggésben állt azokkal a tervezetekkel, amelyek részint az olyan kameralista alapelvek lebontására irányultak, mint az örökös tartományok iparának védelme. Ugyanakkor ebben a hazai nemesség szerepe is jelentősnek bizonyult. I. Ferenc a diétán felajánlotta, hogy soron kívül tárgyalják meg a törvénytervezet szövegét, de a rendek nem fogadták fel felajánlását.⁸⁸ 1801-ben a rendek tettek kísérletet a tervezetek megtárgyalására, ám ezzel párhuzamosan a kormányzat hasonló javaslatot tett, a kezdeményezést így nem engedték át.⁸⁹ 1804-ben pedig ismét javasolta az uralkodó a tervezet megtárgyalását,⁹⁰ de a projektum akkor sem került érdemi vitára. 1825-ben konzervatív szellemiségben aktualizálták a törvénytörvényeket, a bizottságok ekkor a rendekre támaszkodva végezték munkájukat, hiszen a kormányzat nem látta el őket szükséges információkkal.⁹¹ Az 1827. évi VIII. törvénycikk alapján új bizottságokat rendeltek ki a tervezetek újratárgyalására és a megváltozott körviszonyokhoz

⁸³ KÉPES (2023): i. m. 89. p.

⁸⁴ KÉPES (2023): i. m. 95. p.

⁸⁵ KÉPES (2023): i. m. 96. p.

⁸⁶ KÉPES (2023): i. m. 103. p.

⁸⁷ MÁLYUSZ: i. m. 30. p.

⁸⁸ KÉPES (2023): i. m. 104. p.

⁸⁹ DOBSZAY: i. m. 32. p.

⁹⁰ KÉPES (2023): i. m. 104. p.

⁹¹ DOBSZAY: i. m. 35–37. p.

igazítására.⁹² Végül az 1839–1840-es diétán születtek csak olyan törvények, amelyek részben a rendszeres bizottsági munkálatok jelen dolgozatban tárgyalt részeire támaszkodtak.⁹³

III. A Codex Cambio–Mercantilis szövege

A jogügyi bizottság által kidolgozott kereskedelmi és váltókódex vizsgálatának kiindulópontjául az 1795. évi projektum kézírata,⁹⁴ illetve a törvénykönyv 1802-ben megjelent, nyomtatott szövege⁹⁵ szolgált. Ugyan a két variánst összehasonlítottam, érdemi szövegkritikai munkára nem volt szükség, hiszen néhány, egyértelműen nyomtatási hibától eltekintve a két szövegvariáns tartalma megegyezik.⁹⁶ A szöveg fordításához széleskörű szótárirodalomra támaszkodtam: felhasználtam Finály Henrik⁹⁷ és Györkösy Alajos⁹⁸ munkásságát, továbbá a legismertebb jogi műszótárat.⁹⁹ Jelentős terminológiai dilemmát okozott a csődre használt három fő kifejezés, a *conkursus*, a *crida* és a *fallimentum* elkülönítése, amelyet a szöveg ugyan nem teljes következetességgel használ, de egyértelműen érezhetőek a jelentésárnyalataik. A jobb érzékeltetés érdekében a *fallimentum* kifejezést a fizetéseképtelenséggel, a *crida* kifejezést a csőddel, a *conkursus* kifejezést pedig a csődülettel igyekeztem visszaadni.

A terminológiai dilemmák feloldásában a latin nyelv ismeretén kívül a csődeljárás története és történeti terminológiája is segített a fordítás során. A *conkursus* kifejezés alapvetően a *conkursus creditorum* szókapcsolat rövidülése, amely a hitelezők összecsődülését jelentette, a csőd pedig Herczegh definíciója szerint olyan állapot, amelyben az adós összes tartozásának teljes törlesztésére bizonyos időben végrehajtás alá vonható elegendő vagyonnal nem bír.¹⁰⁰ A *conkursus* kifejezés fordítása során azért tartom indokoltnak a *csődület* kifejezés alkalmazását a szótárirodalomban néhol fellelhető *csőd* helyett, mert az a projektum szövegében arra az aktusra utal, amikor a hitelezők egy helyre

⁹² ERDŐDY: i. m. 21. p.

⁹³ DOBSZAY: i. m. 43.p.; ERDMANN Gyula: *Szabadság és tulajdon. Az 1839-40. évi országgyűlés története*. Budapest, 2013, Országgyűlési Hivatal. 480 p.

⁹⁴ MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 129.

⁹⁵ *Codex Cambio–Mercantilis*, 1802, Franciscus Josephus Patzko nyomdája, 23–27. p.

⁹⁶ Például a nyomtatott szöveg 24. oldalán *loco* helyett *loeo* áll, 25. oldalán *cruciferus* helyett *crucigerus*.

⁹⁷ DR. FINÁLY Henrik: „A latin nyelv szótára a kútfőkből és a legújabb szótárirodalomra támaszkodva”. Budapest, 1884, Franklin Társulat. 2135. p.

⁹⁸ GYÖRKÖSY Alajos (szerk.): „*Latin-magyar kézisztár*”, Budapest, 1956, Akadémiai Kiadó. 614 p.

⁹⁹ *Latin-Magyar Törvénykezési Műszótár*, Kolozsvár, 1845, Az ev. ref. főiskola könyv- és könyvomó intézete. 108. p.

¹⁰⁰ TÖRÖK Gábor: „Néhány gondolat a jogtörténetről - civiljogi szempontból”. In: *Juratissimus Author - Jogtörténeti tanulmányok Nagyné Szegvári Katalin tiszteletére*. Budapest, 2000, HVG-Orac. 11–22. p.

(az illetékes kereskedelmi törvényszékre) gyűlnek össze annak érdekében, hogy követelésüket érvényesítsék. Röviden úgy foglalhatom össze, hogy míg a *csőd* terminus technicus magát a beállt jogviszonyt, a *csődület* terminus technikus inkább a csődeljárást jelenti fordításomban. Ami a *crida* kifejezést illeti, a terminológiai döntés már jóval összetettebb.

A csődeljárás története alapvetően Itáliában kezdődött.¹⁰¹ A római jogban, mint az közismert, a *missio in bona* és a *cessio bonorum* intézményén keresztül a hitelezők technikailag állami felügyelet mellett saját kezükbe vehették a tartozásuk végrehajtását, az archaikus *legis actio per manus iniunctionem* végrehajtási eljáráshoz képest azzal a különbséggel, hogy a hitelezők az adós felett nem, csak vagyona felett nyertek rendelkezési jogot, ha pedig a rendelkezési jog megszerzése nem bírói kényszer útján, hanem az adós önkéntes felajánlása útján keletkezett, számára meg kellett hagyni a létfenntartásához szükséges javakat.¹⁰²

A kánonjog ezeket az intézményeket örököltette át a modern csődjogba, és ugyan a hitelezők az adós felett rendelkezési jogot nem nyerhettek, sokszor megalázó büntetésekkel sújthatták: Magyarországon tönkhöz kötözték és levágták a szakállát (feltehetően innen származnak a *tönkre megy*, illetve a *saját szakállára üzletel* aforizmák),¹⁰³ Firenzében pedig például összetörték a kereskedő asztalát (ebből az aktusból pedig az olasz „törött pad”, *banco rotto* közvetítésén keresztül származik az angol *bankruptcy*).¹⁰⁴ Maga a *crida* kifejezés a klasszikus (nem jogi) szótárirodalomban nem lelhető fel, a felhasznált jogi műszótár pedig nem különíti el egyértelműen a *concursus* és a *fallimentum* kifejezésektől, és releváns irodalmi utalást sem találtam, ezért saját romanista műveltségemből igyekeztem megoldást keresni. A vulgáris latin nyelvben széles körben elterjedt volt a **critare* kifejezés, amely a *felkiált*, *felordít* kifejezések jelentéstartalmával rokonítható.¹⁰⁵ Az a hipotézisem, hogy a *crida* kifejezés képletesen abból az eseményből származhat, amikor a hitelezők az adós jelenlétében megkezdték a vagyon végrehajtását, és az adós ez ellen kifejezte tiltakozását. Ez azonban leginkább a jogviszony beálltával rokonítható, ezért döntöttem a fordítás során a *csőd* ekvivalenciája mellett.

¹⁰¹ TÖRÖK: i. m. 15. p.

¹⁰² FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és institúciói*. Budapest, 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó. 193–197. p.

¹⁰³ HORVÁTH: i. m. 476. p.

¹⁰⁴ TÖRÖK: i. m. 16. p.

¹⁰⁵ Lásd például: WARTBURG, Walter von: *Französisches Etymologisches Wörterbuch. 2. kötet*. Párizs, 1922, Klincksieck. 1488. p.

Ami a *fallimentum* kifejezést illeti, az egyértelműen a latin *fallere* kifejezésből származtatható, amely *csal*, *ámit*, *rászed* jelentésekkel, kötelességek vonatkozásában pedig az *áthág*, *megsért*, *megszeg* jelentéstartalommal bír. Ez a fizetési kötelezettségek vonatkozásában álláspontom szerint a fizetések megszüntetésével azonosítható, amely a kereskedelmi jogban a tehetetlenségi vélelem szerint attól függetlenül fizetéseképtelenséget jelentett, hogy vagyonhiány miatt vagy éppen fizetési tehetetlenség miatt következett be.¹⁰⁶

Fordítás:

A csődjogi artikulus

VI. cikkely

A fizetéseképtelenségről

1. § [Mit kell tenni, mielőtt megnyitják a csődöt?]

Úgy, ahogy a köz érdekében áll, hogy a jóhiszemű hitelezőket, a csőd időben történő lefolytatásával, megóvjuk a nagyobb veszteségektől: ugyanígy megköveteli a közmegefontolás, hogy a jóhiszemű kereskedőket ne hagyjék elsietett és mindenféle holmi ürügy miatt megindított, gyakran csak az illető ellenségeinek indulatából fakadó csődök terítsék le. Ennélfogva, ha egyikük, vagy többen a hitelezők közül csődületet idéznek a törvényszék elé (amelynek mindig személyesen kell megtörténnie azon a bíróságon, ahol a jegyzőkönyvbe vételt elvégezték), a dolog tisztázása végett egy határnapot, amennyire csak lehet, közelit kell kitűzni, és rá kell róni az adósra, hogy gondoskodjon a teljesítésről, és tüstént készítse elő mindenféle jószágát és adósságát, hogy a bíróság elé terjessze őket. Ha pedig akadályozza a hitelezőit, nem gondoskodik a teljesítésről, vagy pedig nem jelenik meg a kitűzött napon, vagy nem hozza elő mindenféle jószágát és adósságát, vagy nem bizonyul úgy, hogy minden hitelezőjét meg tudná fizetni; őket mindannyiukat, a csődület megnyitása végett, késedelem nélkül az illetékes polgári bíróság¹⁰⁷ elé kell utasítani.

¹⁰⁶ TÖRÖK: i. m. 19. p.

¹⁰⁷ A *systematicum operatumok* újratárgyalására kirendelt bizottságok (1827. évi VIII. tc.) tevékenysége nyomán, ahogy arra fentebb is utaltam, a vármegyékben is élénk viták bontakoztak ki a javaslatokról. A *concursum* perekkel kapcsolatban vita támadt a vármegyék között arról, hogy az eljárás kiengedhető-e az alispán kezéből.

2. § [Milyen fajtái vannak a fizetéseképtelenségnek?]

A fizetéseképtelenségnek három fajtája van: a *véletlen*, amely egyetlen szerencsétlen ügy folytán esik meg valakivel; a *gondatlan*, amely nem is egy ügy kapcsán, nem is valamiféle csalás miatt, hanem a fizetéseképtelen hibás lépése miatt történik, amely kapcsolatos lehet akár azzal, hogy elmulasztja a teljesítést, akár azzal, hogy valamilyen hibát vét a teljesítés során; és a *csalárd*, amelyet a kereskedő előre megfontoltan, csalárd szándékkal készített elő.

3. § [A tisztán eseti fizetéseképtelenségnél fizetési moratórium kérhető.]

Ha a fizetéseképtelenség egy valamilyen, egyszerűen véletlen ügyből eredeztethető, legyen ez mondjuk: tűzvész, áradás, az ellenség erőszakoskodása, az időjárás szeszélye, vagy ha éppen egy másik fizetéseképtelenségbe súlyosabban belevonódott; ne legyen olyannyira szerencsétlen a kereskedő, hogy saját üzlete folyamatát megszüntesse, és minden reményt eleressen arra, hogy csillapítsa fájdalmát; legyen neki zavartalan, hogy az igen súlyos esetből, elkezdhesse visszatérni ügyébe: hogy engedjenek neki arányos időt, hogy a hitelezői közül mindegyiket lassanként megfizethesse.

4. § [Mit kell megfontolni, hogy ne hogy csalárd külsínnel érvékelje ezt?]

De, hogy ezt a kedvezményt ne hogy valaki hamis külsínnel kicsikarja, és így véletlenül magára a Királyi Kegyre merészeljen leselkedni, a következőket a maga rendje és módja szerint teljesítenie kell, és pedig:

- a) jószágait és adósságait, könyvei kivonata által, amelyeket egy méltóság hitelesített, a kereskedelmi törvényszék elé tárja.
- b) Azt vallásos esküvel megerősíti.
- c) Hogy nem másból fogyott ki, mint az időből, hogy mindent megfizessen, világosan elő kell adnia; és még –
- d) És jótállást kell vállalni azért, hogy mindezt alkalmas időben megfizeti.

Míg Zala megye ezt úgy tekintette, hogy az ügyet elvonják rendes bírójától, Békés megye kifejezetten támogatta, hogy a concursualis perben a megyei törvényszék ítélkezzék, és kivonják azt a szolgabíró és az alispán hatásköréből. Lásd: VÖLGYESI: i. m. 132. p., továbbá BÉLI Gábor: „*Javítva változtatni*”. *Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai*. Zalaegerszeg, 2000, Zala Megyei Levéltár. Érdemes ugyanakkor azt is megjegyezni, hogy ugyan a korban az eljárásra (részint a rendi hagyományoknak megfelelően) *concursualis* perként (lásd például PÉTERVÁRI: i. m. 248. p.) utaltak, a mai terminológiánk szerint az pernek nem tekinthető, ahogyan azt később kifejtem.

5. § [Azoknak a büntetése, akik ravaszul kéri a fizetési moratóriumot]

És ha kiderülne, hogy a kereskedő moratóriumát valamiféle álnok rászedéssel szerezte; ő ettől a kedvezménytől, minthogy hamisan, alattomban szerezte, fosztassék meg, és az illet adják állami bíróság kezébe, és egy arányos büntetésnek, kiváltképpen, ha hamis eskü büntetést követte el, alá kell vetni, a Codex de Delictis et Poenis¹⁰⁸ szerint.

6. § [Ha nem kér, vagy nem kap moratóriumot, annak az adósnak, aki álnokság nélkül lett fizetéseképtelen, megmarad a jószágok általengedésének engedménye]

Ha nem kért moratóriumot, vagy pedig jogszerűen, valamilyen vagyoni megfontolásból nem véletlenül, Ő Királyi Felsége azt megtagadta; nem más marad hátra megkapaszkodni a kereskedőnek, aki álnokság nélkül esett el gazdagságától, mint jószágai általengedésének menedékeért sírni, amiért könyörögve, biztosan személyi mentességnek fog örvesteni.

7. § [A jószágok és az adósságok helyben való bemutatása]

Ezután jószágai és adósságai állását, és ha azt akár csak egy is követeli a hitelezők közül, esküvel megerősítve, azon a kereskedelmi törvényszéken, ahol jegyzőkönyvbe vették, bemutatni siessék, ha csak azt, amikor a törvény adta alkalommal moratóriumért folyamodott, már elő nem adta.

8. § [És hogy mindegyik hitelezőt, ha a vagyon nagyobbik részéhez hozzájut, kifizesse, eskü alatt kell köteleznie magát.]

Ahogy rövid időn belül, elosztatva a kétségeket, számba vették az adós dolgának állását; az illetékes törvényszékre kell visszaküldeni őt, ahol pedig esküvel kell köteleznie magát: hogy ő, amint a vagyona nagyobb részéhez hozzájut, annak erejéig adósságait megfizeti.

¹⁰⁸ A javaslat szövegében az 1795-es büntetőkódex-tervezetre történik utalás. A témáról lásd: HAJDU: i. m.

9. § [Szükséges házieszközeit, és ruhadarabjait, meg kell hagyni neki.]

Miután letette az esküt, a ruháit és a megmaradt házieszközeit, neki, feleségének, és gyermekeinek, akik életének fenntartására másképpen nincsen kilátás, csupán a szükséges holmikat, meg kell hagyni.

10. § [Korlátolt mennyiségű élelem megilleti, a törvény által külön meghatározott, összezsúfolt hitelezőktől, de másoktól nem.]

Hasonlóan a fenntartását, tisztán a szükségeset, neki, feleségének és gyermekeinek, fejenként legalább hat, legfeljebb tizennyolc krajcárral számítva fejenként, a bíró tudós határozatával fogja meghatározni: mindazonáltal ezt az élelmet, csakis a vele szemben eljáró hitelezőktől, tőlük, akik tisztán nemesi érzületből a nekik járó dologra keresetet nyújtottak be, és nem elvették, kapják; így adományozói; éppen így a vérrokonoktól, úgy a felmenőktől, mint a lemenőktől; a vele élő feleségtől, vagy a válással, amire a feleség ő maga adott okot, elválasztottól; fivéreitől és nővéreitől, úgy édestestvéreitől, mint egy apától vagy egy anyától való testvéreitől kérhet: ha már pedig őt magát szegénység nyomná, vagy magának az adósnak, a megélhetés végett becsületes módon módja lenne arra, hogy megtakarítson, a jognál fogva ezzel nem élhet érvényesen.

11. § [Mi történik, ha remény van a barátságos megegyezésre?]

Ha a barátságos megegyezés reménye felragyogna, igazán világosan, ha azt néhányan a hitelezők közül kívánják, és a többiek nem tiltakoznak ellene kifejezetten: a legutóbbi ítéletet, és az adós elleni eljárást, egy hónapon keresztül szüneteltetni kell, és közbenjárásukat olyan értelmes módon kell megejteniük, az egyeztetés kívánt hatása érdekében, hogy így a költségektől, és attól az idővesztéstől, amit magára a csődületre fordítanak, maguknak a hitelezőknek a könnyebbségére, őket megkímélje.

12. § [A nagyobb követeléssel bíró hitelezők szavának a kisebb követeléssel bíró hitelezőknek engednie kell.]

Ha a hitelezők – követelésük összegét tekintve – nagyobb része, akkor is, ha a személyek számát tekintve egyenlően volnának, megegyezésre jutna; abba a többieknek viszont bele kell egyeznie: csakis azoknak, akik magának a jószágoknak az általengedése előtt, már végbe vitt végrehajtással fele részben már kielégítést nyertek, vagy akkor is, ha különös jelzáloggal lennének ellátva, vagy ha magát a zálogot is, amelyet kezeibe helyeztek, őrizetében tartják, a kivételével; kivéve ha a különös jelzálog rendelése, vagy a zálog átadása kölcsönösen, magának az adósnak és a hitelezőnek az összejátszásával, a többi hitelező megtévesztésére történt.

13. § [Ha a megegyezést nem tartják meg, a hitelezők jogosultságai a korábbi állapotba térnek vissza.]

Hogy ha azokat a dolgokat, amelyekbe az előző megegyezés folytán megegyeztek, az adós nem tartaná meg, a csődületet, amelyet csupán abban a reményben függesztettek fel, hogy ezt az egyezséget megtartják, a hitelezők jogosultságait a korábbi állapotba visszahelyezve, törvényes úton, az illetékes polgári törvényszék előtt meg kell nyitni, és magát az adóst, ha csalásának körülményei, maga körül a meg nem tartott egyezés körül lennének, az illetékes törvényszéknek át kell adni.

14. § [Ha súlyosabb hiba történt, a jószágok általengedésének kedvezménye nem kérheti.]

A kereskedőnek, aki mindjárt, ahogy meglátta, hogy adósságai egyenlőek lettek vagyona értékével, jószágai és adósságai állását nem tárta a bíróság elé, vagy két évig nem készítette el ügyletei kettős mérlegét, vagy vagyonát mértéktelen fényűzéssel felemésztette, vagy pedig, jóllehet, tudott róla, hogy vagyona már elfogyott, más hitelezőket elégített ki, mint hogy megbocsáthatatlan hiba terheli, a jószágok általengedésével nem élhet.

15. § [Milyen körülményekből lehet megismerni, hogy a fizetéseképtelenség csalárdság miatt állt elő?]

De azok a körülmények, amelyek arról tanúskodnak, hogy a fizetéseképtelenség csalárd, a következők: (a) ha valaki gyermekei kereskedelmi ügyleteit hamisan, vagy a nekik adott feladatokat olyannyira rendszertelenül és zavarosan vezette, hogy arról nem tud egy törvényszerű kettős könyvelést felmutatni; (b) ha a jegyzőkönyvbe vétel alkalmával földbirtokát, avégett, hogy harmadik személy jogára hasson, a könyvbe hamisan mondta be; (c) ha dolgai állásáról, amely már sivár, tudva, nagy adósságot halmozott fel, és így is még több adósságot szedett össze; (d) aki vagyonának egy valamely részét, akár mielőtt fizetéseképtelenségbe jutott, akár a csőd alatt elrejtette, vagy máshová elvonta; (e) aki anélkül, hogy arról szólt volna, már kifürkészte a dolgokat, a bíróságot pedig, a felszín alatt csalárdul, rászedte; vagy akkor, amikor már arra felszólították, jószágai és adósságai állását nem tárta fel; (f) Aki, jóllehet, eddig dolgai rendben állnak, fizetéseképtelenséget színlel, csak azért, hogy a hitelezőit adósságai egy részét tekintve enyhítésre bírja rá. Mégis, mivel a csel minden egyes fajtáját, amelyet egy tönkrejutott kitalálni képes, lehetetlen számba venni; általában, hogy mikor jön fel olyan csel, amelyet álnoknak kell tartani, és miféle, tárgyalni kell.

16. § [A társakat milyen megfontolás szerint büntessük?]

De nem csak magát a tönkrejutottat, hanem az összes társát is a csalásban, és pártfogóját, a kár jóvátételén túl, az illetékes törvényszéken, hogy eleget adjanak nekik tettük fajtájáért, a kereskedelmi törvényszéknek, a Codex de Delictis et Poenis szerint előírt időre, be kell őket zárnia.

17. § [Miket kell megtenni, ha a tönkrejutott menekülésbe fogna?]

Jóllehet a tönkrejutottaknak, akik menekülésnek eredtek, a fizetéseképtelenségét nem magának a menekülésnek a mikéntjét illetően, hanem a dolog természetéből kell megítélni; de mégis, ha a tönkrejutott elszökött, azon a helyen, ahol a kereskedést folytatta, mind amíg számba vették a csődtömeget, illetve felbecsülték, állítsanak gondnokot, és a tömeget megkülönböztetés nélkül zárják el, és mindjárt ahogy megtörtént az elzárás, a polgári bíróság által, igazgassa útját, a tönkrejutottat pedig, azt rácsokkal fenyegetve, mind a szokásos közhirdetményekben és a közreadott napilapokban, három hirdetményi nappal, amelyeket a

bíró tudós határozatával állapít meg, és pedig harmadjára elzárás büntetésének terhe alatt, meg kell idézni. Mindazonáltal ez idő alatt magát a kereskedését, nehogy kárt kárra halmozzon, a gondnoknak kell igazgatnia, kiváltképpen, ha valamiféle olyan áru is van, amelyről szolgálat közben nem tud gondoskodni, hogy épségben maradjon.

18. § [Mi történik, ha nem jelenik meg, vagy ha vissza is jön, fizetéseképtelenségét véletlennek vagy csalártnak tekintsek?]

Ha a megidézett tönkrejutott nem jelenik meg, hacsak nem bír Szabad-Oltalommal, amely elnyerését két vagy három hónap, a Magyar Udvari Kancellária útján Ő Legszentebb Felségéhez számára folyamodni nyitva áll; ha fizetéseképtelensége nem vétkes, vagy igazából csupán gondatlansága merül fel, kereskedési joga elvesztéséhez megátalkodottságát kell bizonyítani: ha pedig visszajön, és közös tervük szerint az ügyben a hitelezőkkel meg tud egyezni, kereskedése folytatását meg kell engedni.

19. § [Mi történik, ha felmerül a csalárdság?]

Ellenben ha felmerül a csalárdság, a törvényszék, a területileg illetékes, megállapítja az összefüggést, ezt pedig, a körülmények súlyosbodásával, amelyeket hirdetményében közzé tesz, mint afféle csalót, akit három alkalommal, ha már a határnap lejárt, megidéztek, ha nem jelenik meg, kereskedési jogának elvesztésén túl, a Codex de Delictis et Poenisben előírt büntetésre kell ítélni. Hogy ha úgy esne, hogy rögtön megfogják, a megelőző törvényes eljárás utasítása szerint, a vádaknak arányos büntetéssel kell sújtani, ugyanennek a kódexnek a rendelkezései szerint.

20. § [A tönkrejutott nem élhet kifogással.]

Hogy a csaló valamilyen módon jobb helyzetbe kerüljön, akármennyi idő is telt el, hacsak nem a hitelezői vele saját akaratukból megegyeznek, az elévülés oltalmát nem kérheti.

IV. A Codex Cambio–Mercantilis „csődeljárása”

A törvényjavaslat értelmezéséhez nagyon fontos felismerni, hogy a hatályos fizetésképtelenségi eljárások fogalmai nem vetíthetők vissza teljes egészükben a XVII–XIX. század fordulójára. Ennek a szöveg olvasása során szembetűnő bizonyítéka az, hogy nem választhatóak szét egyértelműen a likvidációs és a reorganizációs, tehát az adós vagyonának likviddó tételét szolgáló, mai terminológia szerint inkább a felszámolási eljáráshoz sorolható, illetve a megegyezést és a kereskedési tevékenység folytatását elősegítő, tehát mai terminológiánk szerint inkább a csődeljárás körébe sorolható elemek. A fentebb olvasható eljárási szabályok célja kettős. Az *I. §*, mintegy a cikkely preambulumaként a hitelezők védelme mellett az adósok védelmét is kiemeli, mint kitűzött célt, az ellenség indulatából fakadó csődökre történő utalás pedig rokonítható azzal a jelenséggel, amelyet a bevezető fejezetben az ősiséggel kapcsolatban említettem. Jóllehet, a javaslat jó néhány olyan biztosítékot és eljárási elemet beépít, amelyek az adósok védelmét szolgálják, és az alábbiakban ismertetésre kerülnek, a szabályok elsődleges célja az adós vagyonának likvidációja, annak ellenére, hogy a javaslat szövege több ponton is lehetőséget biztosít a teljesítésre, a fizetés elhalasztására, illetve a megegyezésre, amelyek egyértelműen reorganizációs jellegűeknek tekinthetők. Ennyiben a csődület sokkal inkább rokonítható a hatályos jog felszámolási eljárásával, de ezek használatát – dogmatikai bonyodalmak elkerülése végett – kerülöm. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy noha a reorganizációs jellegűnek tekinthető elemek első látásra túlsúlyban vannak a kódextervezetben, a projektum 8. cikkelye tartalmazza azokat a hitelezővédelmi intézkedéseket, amelyeket még a csődület megnyitása előtt, a fizetésképtelenség elkerülése érdekében kell megtenni. Ezek a hitelezők számára további védelmet nyújtottak, a hetedik cikkely jelentősége pedig túlnyomó részt az alább kifejtett végrehajtási jog statuálása, így, ha a törvényjavaslat alapvetően óvatos megfogalmazásától eltekintünk, összességében a törvényjavaslatban sokkal több hitelezővédelmi eszköz található, mint azok az eszközök, amelyek az adósok védelmét szolgálhatják.

Ebből a szempontból fontos kiemelni, hogy a jelen dolgozatban a *csőd* kifejezés jogtörténet-technikai értelemben kerül használatra, és a kifejezés nem összetévesztendő a hatályos csődeljárással, hiszen jellegét tekintve jelentősen eltér a hatályos csődeljárás szabályaitól. A csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény 1. § (2) bekezdése egyértelműen kimondja, hogy a csődeljárás elsősorban a csődegyezség megkötésére irányul, míg láttuk, hogy a *csőd* kifejezés Herczegh meghatározása szerint arra a jogviszonyra utal, amelyben az adós tartozásai törlesztésére bizonyos időben nem rendelkezik elegendő végrehajtás alá vonható vagyonnal. Megjegyzem, hogy álláspontom szerint a projektum szövegét tekintve ez a meghatározás sem pontos, hiszen a fent szabályozott eljárás keretén belül kerül sor magára a végrehajtásra is, így az operátum vonatkozásában nem értelmezhető fogalmi elemként az, hogy az adós ne rendelkezzen elegendő végrehajtás alá vonható vagyonnal, hiszen a csődület során, sőt, mi több, annak végeztével lát napvilágot az a tény is, ha az adós végrehajtható vagyona nem elegendő a követelések kielégítésére. Ez végső soron úgy foglалható össze, hogy a törvénytervezet vonatkozásában a csődület, mint eljárás során a hitelezők egyértelműen meghatározott végrehajtási jogot kapnak az adós vagyonára, illetve személyére, ha az nem élhet a „jóságok általengedésével”.

IV/I. Személyi és tárgyi hatály

A szabályok személyi hatálya két oldalról is megvizsgálható. A hitelező oldaláról a szövegben nem történik utalás arra, hogy a hitelező követelése milyen minőségben keletkezett: a hitelügyleteket bonyolító főpapokat, káptalanokat, alapítványokat, mágnásokat, a nemesi baráti kölcsönök folyósítóit, a bécsi tőke képviselőit, illetve a hitelügyleteket esetlegesen bonyolító néhány nagykereskedőt a törvényjavaslat egységesen *creditor*nak nevezi. Az adóst tekintve azonban kijelenthető, hogy a *Codex Cambio–Mercantil*is tervezetében kereskedelmi csődről beszélhetünk. A szöveg több helyen a *mercator* szót használja, és általános szankcióként kezeli a *ius mercantile*, a kereskedési jog elvesztését, így a *debitort* tekintve a javaslat személyi hatálya valószínűleg a kereskedőkre, és velük összefüggésben családtagjaikra terjedt ki. A magáncsőd egészen a 19. század közepéig egyébként csak német területeken volt jellemző¹⁰⁹. A javaslatban megtalálható meg a *decoctus* kifejezés is, amelyet a szótárirodalom javaslatai szerint tönkrejutottnak fordítottam, de szeretnék visszautalni a fentebb említett megalázó büntetésekre, hiszen ez a terminus egyértelműen a latin *decoquere*,

¹⁰⁹ TÖRÖK: i. m. 16. p.

azaz főzni ige származéka. Mindazonáltal átvittén „elhasznál” értelemben is használatos, így lehetséges, hogy valójában nem egy testi büntetésről van szó, emellett az értelmezés mellett pedig az is szól, hogy a 14. §-ban meghatározott szűk esetkör kivételével az adós személyét a „javak általengedése” után immunitás illette meg.

A csődület szabályai tárgyi hatályukat tekintve álláspontom szerint a jegyzőkönyvbe vett követelésekre terjedhettek ki. Az 1. §-ban azt olvashatjuk, hogy a csődület megidézésének azon a törvényszéken kell megtörténnie, ahol az *improtocollatio* megtörtént. A korszakban a jegyzőkönyvbe vétel elsősorban a betáblázott követelések tekintetében értelmezhető, de a teljes körű feldolgozáshoz fontos lenne további kutatásokat végezni az *improtocollatio* jogintézményével kapcsolatban. A korábbi fejezetekben említett csődbeli, avagy az operátum terminológiájának megfelelően *csődületbeli* elsőbbség a törvényjavaslat szövege szerint már nem csak elsőséget adott volna a betáblázott követelések hitelezőinek, hanem álláspontom szerint bizonyos körben ki is zárta volna őket a csődület megidézésének lehetőségéből, hiszen annak mindenképpen azon a törvényszéken kellett megtörténnie, ahol a követeléseket jegyzőkönyvbe mondták. Ahogy korábban láthattuk, a telekkönyvre, illetve egyéb nyilvántartásokra vonatkozó szabályozási kísérletek ugyan már a 17. században megindultak volna, rendre kudarcba fulladtak, hiszen a nemesség adóveszélyt látott bennük. Ugyan ezt a sejtést további kutatásokkal lenne szükséges alátámasztani, lehetséges, hogy ezzel a részletszabállyal a Kódex arra próbálta ösztönözni a hitelezést végző aktorokat, hogy diktálják jegyzőkönyvbe követeléseiket, anélkül, hogy kötelezte volna őket arra, hogy részt vegyenek valamiféle követeléskataszter kialakításában.

A szöveg alapján nem egyértelmű, hogy a jegyzőkönyvbe vett követelés hitelezője által indított csődülethez csatlakozhatott volna-e a jegyzőkönyvbe nem vett követelés hitelezője. Ugyanakkor az adóst a törvénytervezet szövege kötelezte volna arra, hogy jószágait és követeléseit tárja a törvényszék elé, ha valamelyik hitelező kéri, esküvel megerősítve, amelyben a jegyzőkönyvbe nem vett követeléseknek is szerepelnie kellett. Jóllehet, ez első látásra *lex imperfecta*, érdemes megjegyezni, hogy az adósnak hitelesített kettős könyvelést kellett a bíróság rendelkezésére bocsátania a csődület megnyitásakor, a kettős könyvelésben pedig, amennyiben a meghatározott időtartamon belül keletkezett, a jegyzőkönyvbe nem vett követelésnek is látszódnia kellett, így ezen hitelezők személyére is fény derült, jóllehet, a jegyzőkönyvbe vett követelések hitelezői elsőbbséget élveztek hozzájuk képest, hiszen eljárási többletjogosítványokkal rendelkeztek a csődület megnyitása és lefolytatása során. Mindezen túl, ahogy majd látni fogjuk, a tervezet a „jószágok

általengedésének” megtagadásával szankcionálja azt az adóst, aki a jegyzőkönyvbe nem vett követelések hitelezőinek a jegyzőkönyvbe vett követelések hitelezőit megelőzően teljesít. Fontos azonban megjegyezni, hogy a jegyzőkönyvbe vett követelések kitétele tette lehetővé az eljárás nemperes jellegét.

IV/II. A csődület megidézése és megnyitása

A csődületet az adóssal szemben fennálló jegyzőkönyvbe vett követelések hitelezői közül az egyik, vagy akár többen, akár mindannyian kezdeményezhették, ez a jogosultság nem illette meg annak a követelésnek a hitelezőjét, amelyet nem vettek jegyzőkönyvbe. Fontos megjegyezni, hogy ugyanakkor a projektum végrehajtási eljárásról szóló szabályai¹¹⁰ nekik is lehetőséget adtak az érdekvérvényesítésre, ám ezek a szabályok sokkal hátrányosabb helyzetbe hozták a jegyzőkönyvbe nem vett követelések hitelezőit, hisz a végrehajtás megindítása előtt jogerős bírósági határozatra volt szükség („*lata per Iudicium sententia, nisi appellata*”), míg a csődület alapvetően egy sokkal gyorsabb és hatékonyabb nemperes eljárásnak tekinthető.

A szöveg alaposabb olvasása során két kezdeti momentum különíthető el: a csődület megidézése és a csődület megnyitása. A csődület megidézésével feltehetően még nem állt volna be az eljárás likvidációs jellege. Az 1. §-ban az adóst felhívják arra, hogy kitűzött határnapon gondoskodjon a hitelezői követeléseinek teljesítéséről, ehhez készítse elő minden jószágát és adósságát, és terjessze őket a bíróság elé. Ezt a szabályt értékelhetjük úgy, mint az állam felügyelő részvételét a követelések teljesítésében, hiszen a csődület megidézésekor a bíróság még érdemi szerephez nem jut, a teljesítést az adós végzi a hitelezők kezéhez, így az a bíróság, ahol jegyzőkönyvbe vették a követelést, amelyre a csődületet megidézték, gyakorlatilag jóváhagyja az adós teljesítését. Ez a szabály egyértelműen az adóst védő szabályok közé sorolható: még mielőtt a hitelezőknek biztosítaná a törvény a végrehajtás jogát, egy újabb alkalommal rárója az adósra a teljesítés kötelezettségét (és ezúttal lehetőségét), a bíróság felügyelő szerepére pedig tekinthetünk úgy is, mint biztosítékra, hiszen hitelesíti, hogy az adós teljesítette a jegyzőkönyvbe vett követeléseket.

A csődület megnyitására akkor kerül sor, ha az adós akadályozza a hitelezőket a követelésük érvényesítésében, nem gondoskodik teljesítésről, a határnapon nem jelenik meg,

¹¹⁰ *Codex Cambio–Mercantil* 1802, 14–16. p.

nem tárja a bíróság elé aktíváit és passzívait, vagy nem tudja mindegyik hitelezőjét megfizetni. Főszabály szerint tehát a csődület megidézésekor teljesíteni kell, a csődület megnyitására pedig valamilyen eljárási jellegű jogsértés miatt kerülhet sor, illetve akkor, ha vagyonhiány vagy fizetési tehetetlenség miatt az adós a határnapon nem fizeti meg hitelezőit.

A csődület megnyitására és lefolytatására más szabályok vonatkoznak attól függően, hogy az adós hogyan került fizetéseképtelen állapotba. Alapvetően elkülöníthetünk esetleges (*véletlen*) és nem esetleges (*gondatlan, csalárd*) fizetéseképtelenséget. A fizetéseképtelenséget esetlegesnek, avagy véletlennek tekinti a projektum szövege akkor, ha valamilyen *vis maior* folytán nem képes az adós kötelességei teljesítésére. Ebben az esetben nem vagyonhiány, hanem fizetési tehetetlenség, modern terminussal élve likviditási probléma áll a fizetéseképtelenség mögött. A szóba jöhető váratlan eseményekre a törvénytervezet 3. §-a exemplifikatív felsorolást nyújt: ilyennek tekinthető a tűzvész, az árvíz, az ellenséges támadás, a szélsőséges időjárási körülmények, vagy egy másik csődület, amelyben az adós hitelezőként vesz részt. Az időjárási körülmények elsősorban az agrártermékek kínálatát érintik, a tűzvész és az árvíz az agrárszektor mellett a kézművesipart is érinthette, ugyanúgy, ahogy az ellenséges támadás. A másik csődületben történő részvétel tekinthető úgy, mint egy fiktív kivétel a tehetetlenség vétele alól. Ahogyan azt fentebb is említettem, a kereskedelmi jogban azt a kereskedőt, aki beszünteti fizetéseit, fizetéseképtelennek tekintik. Ennek az oka elsősorban abban keresendő, hogy a láncolatban részt vevő többi kereskedő kifizetéseit a kitűzött határidők szerint tervezi, ezért a fizetések beszüntetése a láncolat összeomlását okozhatja.

IV/III. A fizetési moratórium

A projektum szövege a fizetési moratórium kitűzésével azt hivatott megakadályozni, hogy a láncolat összeomlásával a kereskedők tömegesen – jogtechnikai értelemben vett – csődbe jussanak, és így veszélynek tegyék ki az ország ellátási láncolatát. Jóllehet, ez kedvező az adósnak és a közérdeknek, magában hordja a lehetőséget arra, hogy a hitelezők érdekei súlyosan sérüljenek, ha az adós rosszhiszemű, hiszen amellet, hogy később jutnak hozzá követelésükhöz, ami az ő helyüket is veszélyeztetheti az ellátási láncban, ha emiatt fizetési tehetetlenségbe jutnak, az adós így arra is több időt kap, hogy elmenekülhessen, vagy vagyonát fedezetelvonó szerződések vagy egyéb jogi tények segítségével eltüntethesse.

Ezért annak érdekében, hogy a törvénytervezet a hitelezőket védje az adósok rosszhiszeműségével szemben, szigorú feltételekhez köti a fizetési moratórium igénybevételét, amelyeket a javaslat 4. §-a határoz meg. A moratórium igénybevételéhez az adósnak a bíróság rendelkezésére kellett bocsátania könyvelésének egy közhiteles példányát, esküt kellett tennie (ebből következik, hogy a moratóriummal történő visszaélés egyértelműen büntetőjogi kategória volt), nyilatkoznia kellett arról, hogy amennyiben megfelelő időt biztosítanak számára, tartozásait meg tudja fizetni, és jót kellett állnia azért, hogy megfizeti a tartozását. A jóállás ebben a körben feltehetően kereskedelmi jogi felelősséget jelent. A törvényben kilátásba helyezett büntetőjogi szankciók az adós rosszhiszeműsége, illetve esküszegése esetére kerülnek meghatározásra, nincs szó arról, hogy amennyiben tartozását ne tudná megfizetni, büntetőjogi felelősséget kellene viselnie. Ha az adós rosszhiszemű, a kilátásba helyezett büntetőjogi szankciók mellett a moratórium kedvezményét is elveszíti. A büntetőjogi szankciók kilátásba helyezésében felfedezhető az az 1. §-ban kinyilatkoztatott, a csődülethez fűződő kiemelt közérdek, amely tudatában a projektum a probléma felé fordult. A felelősség rendszertani értelmezéséből az következik, hogy ebben az esetben a megnyitott csődületet folytatni kell vele szemben, a moratórium azt csupán felfüggeszti, és egy újabb lehetőséget biztosít a tartozás közhiteles megfizetésére, úgy, mint a csődület megidézésekor.

Tisztázatlan a törvényjavaslatban a kamatviszonyok és a moratórium időtartamának kérdése. Feltehetően a moratórium idejére a hitelezőket kamat nem illette meg. Ebből a bevezető gondolatok között vázolt korabeli kamatviszonyokon és a késedelmi kamat hiányán kívül abból is következtethetünk, hogy a moratórium alapvetően jellegét tekintve reorganizációs elem, így a rendelkezés teleologikus értelmezése is valószínűtlenné teszi a kamat előírását. Tekintettel arra, hogy a korszakban, ahogyan azt a bevezető gondolatokban felvázoltam, nem is igazán beszélhetünk hitelezésről, a csődület szabályai valószínűsíthetően elsősorban a kényszerhitelezői pozícióba került más kereskedők számára biztosították volna az igényérvényesítést, ez pedig szintén a kamatmegállapítás ellen hathat. Ugyanakkor lehetséges az is, hogy ebben az esetben a csődületet felügyelő bíróság határozatában dönthetett volna a kamatokról és a költségekről.

Ami az időtartamot érinti, arra sem találunk konkrét rendelkezést a projektum szövegében. A törvényjavaslat egyedül azt az elvárást fogalmazza meg, hogy a rendelkezésre álló időtartam a tartozással legyen arányos, és tegye lehetővé, hogy amennyiben tényleg csak az időből futott ki, az adós lassanként megfizethesse hitelezőit. Ugyanakkor érdemes figyelni arra, hogy a moratórium kitűzésére a csődület megnyílását követően kerül sor,

amikor a folyamatban már az illetékes polgári bíróság is részt vesz, ennek megfelelően ezekben a kérdésekben általában a bíróság egyedi határozatai lehetnek volna irányadók.

IV/IV. „A jószágok általengedése”

A nem esetleges fizetéseképtelenség körén belül elkülöníthető gondatlan, illetve csalárd fizetéseképtelenség, annak függvényében, hogy az adós tudati állapota hogyan viszonyul a jogi helyzet és a jogi látszat viszonyához. A projektum főszabály szerint úgy tekinti, hogy a csődület alapjául szolgáló helyzet a tönkrement hibájából jön létre, úgy, mint a teljesítés elmaradása vagy a hibás teljesítés, tehát a fizetéseképtelenség gondatlan. A csődületet a törvénytervezet akkor tekinti csalárdnak, ha előre megfontoltan és rosszhiszeműen (*csalárd szándékkal*) idézte elő a kereskedő, és a 15. §-ban példálózó felsorolását adja azoknak a körülményeknek, amelyek vélelmezni engedik a csalárdságot, ugyanakkor ennek megállapítását alapvetően a bíró diszkréciójára bízta. Ilyen körülmény, ha valaki nem könyveli megfelelően gyermeki kereskedelmi ügyleteit, illetve a rájuk bízott feladatokat, ha az *improtocollatio* során hazudik ingatlanvagyonáról, ha annak tudatában is növelte adósságállományát, hogy nem lesz képes rá fedezetet biztosítani, ha tartozásai fedezetét akár a csődület megidézését követően, akár azt megelőzően elvonta, ha az aktívái és passzívái körét nem tárta őszintén a bíróság elé, ugyan előzetesen már megismerte őket, illetve ha valaki színleli a fizetéseképtelen állapotot azért, hogy rávegye a hitelezőit az adósságok egy részének elengedésére.

A csődület folyamatát a tervezet megalkotói számára a gondatlan fizetéseképtelenség állapota szolgált modell gyanánt. Az első kérdés a csődületben, hogy a hitelezők az adós személye felett is végrehajtást nyernek-e, vagy csupán az adós vagyona szolgál fedezetül, ő maga nem vethető alá valamiféle megalázó büntetésnek, vagy nem fosztható meg önrendelkezéséről annak érdekében, hogy tartozásait fedezni tudják. A projektum mindenképpen haladónak tekinthető abból a szempontból, hogy az adósok széles köre számára biztosítja azt, hogy adósságuk fedezetül csupán teljes vagyonuk szolgáljon. Ezt az engedményt a javaslat jószágok általengedésének nevezi. Amennyiben az adós nem folyamodott moratóriumért, vagy a bíróságtól nem kapott lehetőséget a tartozások áttervezésére (ennek oka lehetett például az, hogy ha a könyvelés alapján egyértelmű volt, hogy nem csupán időre van szüksége az adósnak a teljesítéshez, vagy ha megtagadta az eskütételt), amennyiben gondatlan volt a fizetéseképtelensége, élhetett a jószágok

általengedésének engedményével. Viszont a fizetéseképtelenség csalárdsága önmagában nem alapozta meg azt, hogy az adós elveszítse a jószágok általengedésének kedvezményét. A tervezet 14. §-a taxatívén felsorolja azokat az okokat, amelyek megalapozhatták a jószágok általengedésének elvesztését. Ezek között szerepel az az eset, amikor az adós nem tárta a bíróság elé aktívait és passzívait, jöllehet, tudomása volt arról, hogy ezek egyenlege zérus, az az eset, amikor nem vezetett két éven keresztül megfelelő könyvelést, az az eset, amikor vagyonát fényűzéssel emésztette fel, illetve az az eset, amikor annak ellenére, hogy tudott passzívái túlsúlyáról, olyan hitelezőknek teljesített, akiknek nem voltak jegyzőkönyvbe véve a követelései.

IV/V. A csődület főszabálya

Amennyiben az adós megkapta a jószágok általengedésének engedményét, vele szemben a csődületet a logikai értelmezés alapján a tervezet főszabálya szerint kellett lefolytatni. Ebben a körben a projektum 7. §-a szerint azon a törvényszéken, ahol a követeléseket jegyzőkönyvbe vették, az adósnak nyilatkozni kellett aktívái és passzívái állásáról, a hitelezők közül pedig bármelyik kérhette azt, hogy az adós ezt esküvel erősítse meg. Ez az aktus a korabeli szabályrendszerben az adós büntetőjogi felelősségét eredményezte arra az esetre, ha a törvényszék előtt előadott tények hamisak lettek volna, hiszen ekkor esküszegésért kellett felelnie. Amennyiben az adós korábban fizetési moratóriumért folyamodott, nem kellett ismételt nyilatkozni aktívái és passzívái állásáról. Ezt követően (8. §) az adósnak esküt kellett tennie az illetékes törvényszék előtt arra, hogy amennyiben vagyona nagyobb részéhez hozzájut (*ad meliorem fortunam pervenerit*), annak erejéig adósságait megfizeti, tehát minden olyan bevételt, amely a csődület folyamán hozzá érkezik, arra fordítja, hogy megfizesse tartozásait. Amennyiben ezt a szabályt összevetjük a tervezet későbbi szakaszaival, ahol külön szankcióként tüntetik fel a kereskedési jog elvesztését, arra következtethetünk, hogy a csődület során az adós valójában kereskedelmi tevékenységét – már amennyire vagyona nélkül erre lehetősége volt – folytathatta, azonban bevételeit tartozásai fedezésére kellett fordítania. Tekintettel arra, hogy az adós a csődület állapotából a tervezet szabályai szerint nem szabadul, csak abban az esetben, ha tartozásait megfizette, és fizetését a bíróság jóváhagyta, arra következtethetünk, hogy a projektum el is várta volna tőle azt, hogy fedezetet teremtsen, akár kereskedelmi tevékenysége révén, akár munka útján. Erre utalhat a 10. § azon szabálya is, amely megtiltja azt, hogy az adós azt a pénzt, amelyet bevételként a csődület ideje

alatt megszerez, saját létfenntartására fordíthassa, tekintettel arra, hogy esküt kellett tennie arra, hogy ezt az összeget a teljesítésre fordítja.

Annak érdekében viszont, hogy az adóst, és mindazokat, akikkel szemben őt valamilyen családjogi jogviszony alapján tartási kötelezettség terheli, megóvják az éhhaláltól, a létfenntartásához szükséges eszközeit, úgy, mint a ruháit, a házi eszközöket, és az egyéb szükséges holmikat a projektum 9. §-a alapján nem szabad tőle elvenni. Ez a szakasz felsorolja azokat a hozzátartozókat, akikkel szemben a csődület során a tartási kötelezettséget el kell ismerni, ezek pedig a tönkrement felesége és gyermekei.

A projektum 10. §-a alapján élelmezésükről is gondoskodni kell, fejenként legalább hat, legfeljebb tizenhatsz krajcárral számítva, a rendes bírójuk határozata szerint. A bírónak ez esetben arról kellett döntenie, hogy milyen összeg szükséges a család minimális fenntartásához. A törvénytervezet arra nézve nem nyújtott iránymutatást, hogy milyen szempontokat kell figyelembe venni a szükséges tartás meghatározásához, azt teljes mértékben a bíró diszkréciójára bízta. Érdeemes megjegyezni, hogy a projektum szövege, ellentétben a 10. § széljegyzetével, nem tiltja meg az adós számára azt, hogy élelmet kérjen családtagjaitól, hanem a tiltás a kapott adományok felhasználására vonatkozik (*Jure hoc uti non valebit*). Ez alapján azok az adományok, amelyeket az adós családtagjaitól, illetve másoktól kap, a csődület fedezetéül szolgáló vagyona tartoznak, tehát a tönkrement esküje szerint ahelyett, hogy felhasználná őket, azokat értékesíteni kell, és a hitelezők kielégítésére kell fordítani. Ezek a szabályok nem szólnak arról, hogy hogyan kell az adós vagyont értékesíteni, illetve arra végrehajtást vezetni, ezekre feltehetően az I. rész 9. cikkely (*De Executione et Licitatione*) szabályait kellett volna alkalmazni.

IV/VI. A „barátságos megegyezés”

E jogintézmény a legfontosabb bizonyítéka annak, hogy a csődületben keverednek a – mai terminusaink szerinti – felszámolási eljárás és a csődeljárás elemei, tehát a likvidációs és a reorganizációs elemek. Ugyan a csődület a hitelezők kielégítésére irányul az adós vagyonának likvidációján keresztül, amennyiben az adós részéről, és legalább a hitelezők egy részének részéről arra készség mutatkozik, és a többi hitelező nem tiltakozik ellene, a projektum lehetővé teszi azt, hogy az adós és a hitelezők egyezséget kössenek. Ezt a javaslat a hitelezők védelmével indokolja, amikor megfogalmazza, hogy a csődegyezés megkötésén keresztül,

akkor is, ha esetleg ennek érdekében követeléseik egy részét el kellene engedniük, időt és költségeket spórolhatnak meg. Amennyiben az egyezség szándékát az illetékes törvényszéknek bejelentik, a bíróság legutóbbi határozatát és a csődületet egy hónapra fel kell függeszteni, és az adósnak és a hitelezőknek meg kell kezdenie az egyezkedést.

A 12. § viszont arról tanúskodik, hogy az adósnak nem kellett volna mindegyik hitelezővel egyezsége jutnia ahhoz, hogy szabadulhasson a csődületből. Az egyezség érvényességi feltétele az adóssal szemben fennálló követelések többségével rendelkező hitelezők beleegyezése volt, attól függetlenül, hogy a követelések többségével hány hitelező rendelkezett. Ebben az esetben az egyezség a többi hitelezőt is kötötte, kivéve egy privilegizált hitelezői kört: azokat, akik követeléseinek fele már a jószágok általengedése előtt kielégítést nyert végrehajtási eljárásban, illetve azokat, akiket különös jelzáloggal, vagy kézizáloggal láttak el, kivéve, ha ezek a biztosítékok, illetve a kielégített követelések fedezetelvonás eredményeképpen, rosszhiszeműen születtek. Az egyezség ezeket a hitelezőket nem kötötte. Ennek legfontosabb hozadéka az volt, hogy ha a követelések többségével rendelkező hitelezői kör esetleg a követelések részleges elengedésében egyezett meg az adóssal, a felsorolt hitelezői kör fennmaradása teljes egészében fennmaradt. A már felerészben kielégítést nyert hitelezők körében ezt indokolhatja a fennálló követelésük vélelmezhetően alacsonyabb értéke, hiszen emiatt sokkal kisebb hatásuk lehetett az egyezség létrejöttére. Álláspontom szerint azt pedig azért nem kívánták, hogy az egyezség a zálogjogosultakat is kösse, hiszen a zálogjog elsődleges célja az igényérvényesítés függetlenítése az adós fizetési hajlandóságától¹¹¹, ennek megfelelően a zálogjogosult elveszteni elsőségi kielégítési jogát abban az esetben, ha kötné őt az adós egyezsége a többi hitelezővel.

A javaslat 13. §-a viszont kiemeli, hogy a csődület felfüggesztésének célja az adós teljesítése, tehát abban az esetben, ha arra nem kerülne sor, az egyezség semmilyen joghatással nem bír a még fennálló követelésekre. A tervezet szövege nem utal *in integrum restitutio* eszközölésére, hanem úgy fogalmaz, hogy a hitelezők jogait vissza kell helyezni az előző állapotba (*Juribus Creditorum in pristinum repositis*). A projektum így ezen a ponton nyitva hagyja azt a kérdést, hogy amennyiben az egyezség keretén belül történik teljesítés, de az nem teljes körű, mi legyen a teljesített követelések sorsa. Elképzelhető, hogy ebben az esetben *in integrum restitutio* alkalmazását rendelte volna el az illetékes bíróság, ahogyan az is, hogy határozatában kinyilvánította volna, hogy az adós a teljesített követelés, illetve követelésrész erejéig szabadul a kötelemből, de a meg nem fizetett részekre vonatkozó

¹¹¹ HORVÁTH: i. m. 294. p.

jogosultságok az előző állapotba kerülnek, tehát a hitelezők az egyezség során elengedett tartozásrészeket is követelhetik a csődület újranyitása előtt. E szakasz arra is utal, hogy amennyiben felmerül az adós rosszhiszeműségének lehetősége, őt az illetékes törvényszéknek át kell adni a helyzet tisztázása érdekében, ha pedig csalárdsága bebizonyosodik, az az alább ismertetett büntetőjogi szankciók megalapozásául szolgálhat.

IV/VII. A család fizetéseképtelenség

A projektum a hitelezők védelméhez fűződő közérdek biztosítására kereskedelmi (kártérítés, kereskedési jog elvesztése) és büntetőjogi szankciókat rendel arra az esetre, amennyiben az adós rosszhiszeműen, csalással, akár másokkal, akár a hitelezők egy részével összejátszva idézné elő saját fizetéseképtelenségét, vagy valamilyen olyan jogi tény, amely befolyásolhatja a csődület folyamatát. A csalárdságra, ahogyan feljebb láttuk, a tervezet csak exemplifikatív felsorolást ad, az illetékes törvényszéknek alapvetően esetről esetre kell eldöntenie, hogy fennáll-e az adós rosszhiszeműsége.

A 16. § általános szankcióként fogalmazza meg, hogy a család tönkrementnek, illetve azoknak, akik a csalárdságot vele együtt követték el, vagy pártfogóként működtek közre, meg kell térítenie a csalással okozott kárt. A javaslat úgy fogalmaz, hogy a kárt jóvá kell tenniük, ám nem rendelkezik pontosabban a kártérítési viszonyokról. Valószínűleg a család adós, a társai, illetve a pártfogói a kár megtérítéséért egyetemlegesen feleltek volna, de az is lehetséges, hogy az okozott kárt a csődületben érvényesítendő passzívák közé tervezték elhelyezni. Ezt jómagam azért tartom valószínűtlennek, mert a projektumból az vehető ki, hogy a kár jóvátétele mindannyiuk kötelessége, ez pedig valószínűbbé teszi az egyetemleges felelősséget. Emellett az adóst, társait és pártfogóit a tervezet a *Codex de Delictis et Poenis*ben meghatározott időtartamú elzárással is fenyegeti. Általános szankcióként a tervezet 20. §-a azt is kinyilatkoztatja, hogy amennyiben a tönkrement a fizetéseképtelensége vagy egyéb más tény tekintetében csalártnak bizonyul, a vele szemben fennálló követelések nem évülnek el, kivéve azt az esetet, ha hitelezőivel megegyezik, hiszen erre ilyenkor is lehetősége van.

A csalárdság körében külön tárgyalja a tervezet azt az esetet, amikor a tönkrement menekülésbe fog. Ebben az esetben a tervezet szövege szerint a fizetéseképtelenség jellegét tekintve nem válik csalárddá pusztán csak azért, mert az adós elmenekült, hisz a csalárdságot

a fizetéseképtelenség tárgyi körülményeinek megfelelően, a fentebb látottak szerint kell megítélni. Amennyiben az adós megszökik, a bíróság csődtömeggondnokot állít, akinek feladata az adós érdekeinek képviselése a csődtömeg számbavétele, és felbecsülése. A projektum szerint ezt követően a csődtömeget a bíróságon el kell zárni, és a csődtömeggondnok nyer felette rendelkezési jogot, amelyet annak érdekében kell gyakorolnia, hogy a távollévő adóst megóvja a vagyon károsodásától. A csődtömeggondnok e körben az adós kereskedelmi tevékenységét is folytathatja. Ez a szabály természetesen a hitelezők védelmét is szolgálja: a csődtömeg megóvása nem csak az adós teljesítését könnyíti meg, hanem azt is, hogy a hitelezők kielégítést nyerhessenek. A helyzet tisztázása érdekében a tönkrement nyilvános hirdetményekben kell felhívni a visszatérésre, a felhívást pedig nem csak a bíróság hirdetményeiben, hanem a sajtóban is meg kell jelentetni. A tervezet előírja, hogy adják világosan az adós tudtára, hogy szabadságvesztéssel¹¹² fenyegetik, amennyiben nem tér vissza, és a harmadik határnapon sem jelenik meg, feltéve, hogy nem kapott *salvus-conductus*-t a királytól.

A család adóst kereskedési joga elvételével is szankcionálhatták, abban az esetben, ha nem tért vissza, és a törvényszék bizonyítottan látta megátalkodottságát: tehát abban az esetben, ha több csődület alkalmával is eltűnt a hitelezők elől. Abban az esetben, ha az adós eltűnésén túlmutatóan valamely egyéb körülmény is a fizetéseképtelenség családságát engedi megállapítani, a 18. § *a contrario* értelmezése alapján egyéb bizonyítás nélkül meg kell fosztani kereskedési jogától. Ebben az esetben a tönkrement csupán visszatérésével nem biztosíthatta azt, hogy megtarthassa kereskedési jogát: ehhez hitelezőivel is meg kellett egyeznie. Amennyiben a tönkrement pedig a harmadik határnapon sem jelent meg, és megállapítható, hogy a fizetéseképtelensége család, és az adós rosszhiszemű volt, a kereskedelmi jogának elvesztésén túl szabadságvesztés-büntetésre is ítélni kell. E körben megállapítható, hogy a javaslat csődjogi része a büntetőjogi szankciót mintegy *ultima ratio* büntetésként, igen szűk körben rendeli alkalmazni, ebben a tekintetben pedig a korszakhoz képest igencsak haladó szellemiségűnek tekinthető.

¹¹² E következtetés a fordítás legemberpróbálabb dilemmájára adott egyéni megoldáson nyugszik. A tervezet szövegében ezen a ponton mindkét vizsgált iratban a *valvaliter* kifejezés szerepel, amely sem a hazai, sem a nemzetközi klasszikus latin szótárirodalomban, sem a műszótárirodalomban nem fellelhető, ezért ezen a ponton ismét romanista műveltségemre igyekeztem támaszkodni. A kifejezésből az *-iter* adverbiumképzőt leválasztva a *valvalis* gyök nyerhető vissza, amelyből az *-alis* denominális melléknévképző leválasztásával visszanyerhető a **valv-* szógyök. Ez a szógyök leginkább a *valvae, orum, n* kifejezésben ismerhető fel, amely szárnyas ajtót, illetve ajtószárnyat jelent, viszont a törvényszöveget megelőzően megjelölt törvénykezési műszótár ismeri a *valva craticulata* kifejezést, amely a börtön rostélyos ablakára utal. Ebből arra következtettem, hogy a korszakban a büntetés-végrehajtási épületek ablakaira is utaltak a *valva* kifejezéssel, a *valvaliter* a törvényjavaslat-szöveg 17. §-ában ezért került úgy fordításra, mint „*rácsokkal fenyegetve*”.

V. A csődjogi javaslat értékelése, konklúzió

Ahogy a projektum részletes ismertetése körében arra már utaltam, értékelésem szerint a *Codex Cambio–Mercantil* csődülete haladó szellemű javaslatnak tekinthető. Több alkalommal is láthattuk, hogy ugyan a csődület, mint eljárás elsősorban a hitelezők végrehajtási jogának biztosítására irányul, a projektum szabályai több alkalommal is lehetővé teszik az adósnak a teljesítést, és számos olyan reorganizációs jellegű elemet tartalmaz, amely arról tanúskodik, hogy a jogügyi bizottság kifejezetten türelmesnek bizonyult az adósokkal szemben. A csődület megidézésének szabályai, a fizetési moratórium és a megegyezés lehetősége mind biztosítják a tönkrement számára a lehetőséget arra, hogy szabaduljon a kötelemekből, és az adós javára értékelhető az illetékes törvényszék alapvetően széles diszkréciója, például a büntetőjogi felelősség megállapításával kapcsolatban, vagy az adós létfenntartását biztosító vagyon mértékének meghatározásával kapcsolatban.

Mindemellett fontos megjegyezni, hogy a javaslat haladó szelleméről az is tanúskodik, hogy az adós azt az esetet kivéve, amikor elmenekült a csődület elől, a hitelezők kielégítése körében rendelkezhetett vagyonával (ellentétben az 1887:17. tc., az Apáthy-féle csődtörvény 3. §-ával, ahol a rendelkezési jog a tömeggondnokra szállt), ez pedig abból a szempontból kulcsfontosságú, hogy a végrehajtás vezetése során ez tette lehetővé az adós és a hitelezők számára a megegyezés rugalmas lehetőségét. A tervezet a *ius mercantile* elvesztését, illetve a büntetőjogi szankciókat kivételesként kezelte, és életbe lépésükhöz megkövetelte, hogy az illetékes törvényszék bizonyítást folytasson arra a tényre nézve, amely az alkalmazás alapjául szolgál.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a tervezet világos és jól meghatározott szabályaival kiszámítható környezetet teremthetett volna a hitelezők igényérvényesítéséhez, és a csődület szabályai a rendi magánjoghoz képest jelentősen lerövidíthették volna az eljárás időtartamát. A Széchenyi által emlegetett hatéves időtartamhoz képest a *conkursus* néhány hónap alatt biztosította volna, hogy a hitelezők kielégítést nyerjenek, így jóval hatékonyabb hitelezővédelmi mechanizmusnak tekinthető. Ugyanakkor ismét szeretnék utalni arra, hogy a Kódex II. részének VII. cikkelye számos további intézkedést statuál, amelyek azt hivatottak megelőzni, hogy a hitelezők ne is kerüljenek olyan helyzetbe, hogy csődület megidézésére szoruljanak.

A jelen dolgozatban ismertetett vizsgálatnak ebből a szempontból fontos korlátja, hogy részint terjedelmi okok, részint a kutatómunka jellege miatt a tervezet egyetlen artikulusára korlátozódott. Ugyanakkor annak érdekében, hogy teljes képet kaphassunk a *Codex Cambio–Mercantil*is hitelezővédelmi mechanizmusairól, a jövőben elengedhetetlen még legalább a végrehajtásról és az árverezésről szóló I. rész IX. cikkely, a fizetési képtelenség megelőzésének érdekében megteendő intézkedésekről szóló II. rész VII. cikkely, az ügyletek könyveléséről szóló II. rész V. cikkely, továbbá a *Codex de Delictis et Poenis* csődbűncselekményre és hasonló tényállásokra vonatkozó büntetőjogi rendelkezéseinek vizsgálata,¹¹³ hiszen a teljes hitelezővédelmi rendszert ezek a rendelkezések építik fel. Fontos megjegyezni azt is, hogy a szabályrendszer vizsgálatára csupán a Kódex szövege alapján tettem kísérletet, noha a bizottsághoz érkezett szakértői javaslatok és a bizottság rendelkezésére bocsátott jogszabályok, amelyek a levéltári kutatómunka során kezembe kerültek, szintén fontos források a hitelezővédelmi rendszer értelmezéséhez.

Remélem, hogy a fordító és értelmező munka segítségével hozzájárulhatok ahhoz, hogy a jogtörténet-tudomány irodalmát néhány szerény lépéssel közelebb vigyem egy *terra incognita* felfedezéséhez. Eltökélt szándékom, hogy a kutatómunka ez irányú folytatásával alaposabb képet kaphassunk a *Codex Cambio–Mercantil*is hitelezővédelméről, akár a fent megjelölt szabályok és levéltári anyagok feldolgozásán kívül a kereskedelmi jog egyéb szabályainak hitelezővédelmi vizsgálatán keresztül is.

¹¹³ A témával kapcsolatban lásd: STEINER Gábor: *A csődbűncselekmény története, elmélete és gyakorlata*. Budapest, 2024, Orac Kiadó. 16. p.

VI. Felhasznált irodalom

Források

Nyomtatott elsődleges források:

Codex Cambio Mercantil pro Regno Hungariae Partibusque Eidem Adnexis in Tres Partes Divisus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67. 1791. ordinatam elaboratus. Pozsony, 1802, Franciscus Josephus Patzko nyomdája.

Hármaskönyv [WERBÖCZY István: Hármaskönyv (Tripartitum). In: *Magyar Törvénytár (Corpus Iuris Hungarici)*. Budapest, 1897, Franklin Társulat]

Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67: 1790/1 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1827. exmissae, circa Objecta ad Deputationem Juridicam relata. Editio Secunda. Pozsony, 1831. Landerer Lajos, V. iromány (Codex Cambio Mercantil).

Levéltári források:

MNL OL N 105 Fasc. XV. No. 92 F.

MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 104 F.

MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 108.

MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 109.

MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 110.

MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 111.

MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 112–117.

MNL OL N 105 Fasc. XVII No. 129.

MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 129.

Szakirodalom

BALLABÁS Dániel: A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16-20. század). In: TARSOLY István – KOVÁCS Eleonóra – PANDULA Attila – VITEK Gábor (szerk.): *Genealógia*. Budapest, 2013, Tarsoly Kiadó. 7–57. p.

BALOGH Artúr: *A jobbágyfelszabadítás egyik lelkes harcosa a reformkorban*. Kolozsvár, 1945, Erdélyi Múzeum-Egyesület.

BALOGH Elemér: Császár Ferenc szerepe a magyar váltójog kifejlődésében. *Jogtörténeti Szemle*. 2011/2. szám, 1–9. p.

BARTA István: Széchenyi és a magyar polgári reformmozgalom kibontakozása. *Történelmi Szemle*, 1960/2-3. szám. 224–240. p.

BÉLI Gábor: „Javítva változtatni” Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai. Zalaegerszeg, 2000, Zala Megyei Levéltár.

BENDA Kálmán: A magyar köznemesség művelődési törekvései a XVIII. században. In: *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*. Salgótarján, 1981, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága. 87–93. p.

BENDA Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, 1978, Gondolat Kiadó.

CZÉRE Béla: *Magyarország közlekedése a 19. században*. Budapest, 1997, MÁV Rt. Vezérigazgatósága.

DOBSZAY Tamás: „A bizottsági munkálatok politikai és törvényalkotási hatásai”. In: HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok - Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023, Gondolat Kiadó. 29–44. p.

ECKHART Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780-1815*. Budapest, 1958, Akadémiai Kiadó.

ERDMANN Gyula: *Szabadság és tulajdon*. Budapest, 2013, Országgyűlési Hivatal.

ERDŐDY Gábor: „A rendszeres országgyűlési bizottsági munkálatok hazai és nemzetközi kontextusa”. In: HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok - Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023, Gondolat Kiadó. 11–28. p.

FÓNAGY Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1931-32). *Agrártörténeti Szemle*. 1988/1–2. szám. 20–46. p.

GERGELY András: „A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában”. *Tiszatáj*, 1974/6. szám. 37–41. p.

SZÉCHENYI István: *Hitel*. Pest, 1830, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató-Intézete.

HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok - Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023, Gondolat Kiadó. 165–182. p.

HEIL Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok: A kereskedelmi- és az adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben. In: MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó. 72–92. p.

HEIL Kristóf Mihály: A magyar felvilágosodás és liberalizmus kapcsolata, a magyar polgári átalakulás előfutárai. In: HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok - Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023, Gondolat Kiadó. 165–184. p.

HEIL Kristóf Mihály: Milyen utakon járunk? Törvényjavaslatok úthálózat-fejlesztésre a 19. század első felében. *Jog.történet*, 2023. február 13.
<https://mtajogtortenet.elte.hu/dstore/document/7160/Heil-Kristof-uthalozat.pdf>

HOMOKI-NAGY Mária: *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*. Szeged, 2001, JATEPress.

HOMOKI-NAGY Mária: Az 1795. évi magánjogi tervezetek. In: *Jogtudományi Közlöny*, 2006/5. szám. 197–198. p.

HOMOKI-NAGY Mária: A magyar szerződési jog fejlődése a késő rendiség korában. *Jogtörténeti Szemle*, 2015/1. szám. 44–50. p.

HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó.

KAPITÁNY Adrienn: Közlekedéssel kapcsolatos javaslatok az 1828–1830. évi országos bizottság kereskedelmi munkálatában. *Történelmi Szemle*, 2016/4. szám. 615–642. p.

KÉPES György: A magyar kereskedelmi jogi kodifikáció előtörténete 1792-ig. In: MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, 2021, Gondolat Kiadó. 159–166. p.

KÉPES György: „A Codex Cambio–Mercantilis 1795. évi tervezete. Korai kísérlet a magyar kereskedelmi jog kodifikálására”. In: HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok - Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023, Gondolat Kiadó. 81–105. p.

MÁLYUSZ Elemér: „A reformkor nemzedéke”. *Századok*, 1923/1–6. szám. 17–75. p.

NAGYNÉ Szegvári Katalin: *Jog és gazdaság. A gazdasági szervezetek jogának története*. Budapest, 1999, HVG-Orac Kiadó.

PAJKOSSY Gábor: A reformkor. In: GERGELY ANDRÁS (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó. 191–235.

PÁLMÁNY Béla: A magyar nemesség átrétegződése a kései feudalizmus századaiban. A magyar polgári átalakulás kérdései. In: IVÁN Zoltán Dénes (szerk.): *Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára*. Budapest, 1984, ELTE Bölcsészettudományi Kar. 36–61. p.

PÁLMÁNY Béla: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815). In: ÓDOR Imre – PÁLMÁNY Béla – TAKÁCS Péter (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom 9. Mágnások, birtokosok, címereslevelek*. Debrecen, 1997, Kossuth Lajos Tudományegyetem. 37–96. p.

PÉTERVÁRI Máté: Az első magyar csődtörvény országgyűlési vitája és a szabályozást meghatározó alapelvek. *Glossa Iuridica*, 2022/4. szám. 245–269. p.

SÁRKÖZI Zoltán: A kereskedelmi jogalkotás kezdetei és a részvénytársasági törvény kialakulása Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 1988/9. szám. 524–525. p.

STEINER Gábor: A csődbűncselekmény története, elmélete és gyakorlata. Budapest, 2024, Orac Kiadó.

TÖRÖK Gábor: „Néhány gondolat a jogtörténetről - civiljogi szempontból”. In: *Juratissimus Author - Jogtörténeti tanulmányok Nagyné Szegvári Katalin tiszteletére*. Budapest, 2000, HVG-Orac. 11–22. p.

VÁNDOR Csaba: „A hitelezővédelem optimuma”. *Doktori Műhelytanulmányok*, 2015, 283–295. p.
<https://dfkonline.sze.hu/images/egyedi/doktori/doktori%20m%C5%B1helytanulm%C3%A1nyok%202015/v%C3%A1ndor.pdf>

VARGA Endre: *A királyi Curia 1780–1850*. Budapest, 1974, Akadémiai Kiadó.

VARGA János: A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt. *Történelmi Szemle*, 1958/1-2. szám. 21–54. p.

VARGHA Gyula: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története*. Budapest, 1896, Pesti Könyvnyomda Rt.

VERES Miklós: A tárnoki hatóság és a tárnoki szék 1526-1849. Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó.

VÖLGYESI Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830-1832*. Gyula, 2002, Békés Megyei Levéltár.